МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ПРОЦЕСІ ЇЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2313-сп-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
О. В. Яковлєва

Керівник: професор кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, доктор педагогічних наук,
професор І. В. Татьянчикова

Рецензент доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук,
доцент М. О. Гладиш

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Яковлевій Ользі Вікторівні

1.Тема роботи: «Формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації»

керівник роботи: Татьянчикова І.В., докт. пед. н., професор

затверджено наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи: 14.11.2024р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): вивчити та узагальнити науково-теоретичні підходи до визначення поняття особистості; особливостей особистості дитини з психофізичними порушеннями; формування особистості дітей з особливими потребами в умовах спеціального дошкільного закладу освіти; запропонувати шляхи оптимізації формування особистості дитини із психофізичними порушеннями.

5. Перелік графічного матеріалу: робота містить 11 таблиць із результатами констатувального експерименту.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Татьянчикова І.В.	листопад 2023р.	листопад 2023р.
Розділ 1	Татьянчикова І.В.	грудень 2023р.	грудень 2023р.
Розділи 2, 3	Татьянчикова І.В.	травень 2024р.	травень 2024р.
Висновки	Татьянчикова І.В.	жовтень 2024р.	жовтень 2024р.

7. Дата видачі завдань: листопад 2023р.–жовтень 2024р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень 2023р.	виконано
2	Робота над вступом	листопад 2023р.	виконано
3	Робота над першим розділом	грудень 2023р – квітень 2024р.	виконано
4	Робота над другим та третім розділами	травень-вересень 2024р.	виконано
5	Підготовка висновків	жовтень 2024р.	виконано
6	Оформлення роботи. Рецензування	листопад 2024р.	виконано
7	Захист роботи	грудень 2024р.	

Студентка _____Яковлева О.В.

Керівник роботи _____ Татьянчикова І.В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю.Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 63 с., 11 таблиць, 75 джерел.

Мета дослідження: підвищити ефективність формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації шляхом визначення відповідних педагогічних умов і корекційно-розвивальної роботи.

Об'єкт дослідження: процес соціалізації дітей з психофізичними порушеннями.

Предмет дослідження: педагогічні умови та методичні засоби формування особистості дітей дошкільного віку з психофізичними порушеннями у виховній роботі в процесі їхньої соціалізації.

Методи дослідження: аналіз соціологічної, загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення продуктів діяльності учнів; спостереження; бесіда; опитування (інтерв'ю, анкетування); вивчення шкільної документації; вивчення передового педагогічного досвіду; констатувальний і формувальний експеримент; якісний та кількісний аналіз результатів методом математичної статистики.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових знань щодо соціального становлення учнів з особливими потребами на підставі формування їхньої особистості.

Практичне значення цієї роботи полягає у запровадженні новітніх підходів і сучасних технологій корекційно-розвивальної роботи щодо формування у дошкільників із психофізичними порушеннями певних особистісних якостей; отримані результати дають підстави обґрунтовано підходить до вдосконалення виховної роботи дітей у дошкільному закладі освіти у плані формування їхньої особистості в процесі соціалізації, що є необхідним для подальшого самовизначення дітей; отримані дані можуть використовуватися у виховному процесі спеціальних дошкільних закладів освіти з метою підвищення ефективності педагогічної роботи з дітьми у

зазначеному напрямі.

Галузь використання: спеціальні заклади освіти (дошкільні, шкільні), загальноосвітні заклади, заклади з інклюзивною формою навчання.

СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОСВІТИ, ДІТИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ, ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ, КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА.

SUMMARY

Yakovleva O. V. Formation of the Personality of a Child with Psychophysical Disorders in the Process of their Socialization.

The qualification work consists of an introduction, 3 sections, findings, a list of references (75 items), 1 appendix on 3 pages. The qualification work volume is 76 pages, 55 of them – main text. There are 11 tables.

Relevance of the study. In most psychological and pedagogical studies, the problem of socialization is considered in the context of the formation of the personality. At the same time, the emphasis is on the process of acquiring social qualities necessary for life and activity in society by the individual. The personal growth of the child comes to the fore – the acquisition of certain social qualities and the development of positive individual opportunities. This becomes possible through the use of specially developed correctional and educational work, which involves studying children from the perspective of a positive prognosis for the development of their personality, identifying their capabilities and abilities, and involving them in the main areas of life. Therefore, the problem of socialization of children with psychophysical disorders requires the introduction of additional methods and techniques for timely detection, as well as prevention of deviations in the process of developing their personality. Therefore, it is necessary to find ways to increase the effectiveness of its formation in the process of socialization of children of this category in the context of their education and upbringing.

The purpose of the study is to increase the effectiveness of the formation of the personality of a child with psychophysical disorders in the process of its socialization by determining the appropriate pedagogical conditions and correctional and developmental work.

The object of the study is the process of socialization of children with psychophysical disorders.

The subject of the study is pedagogical conditions and methodological means

of forming the personality of preschool children with psychophysical disorders in educational work in the process of their socialization.

Research objectives:

1. To study the state of the problem based on a theoretical analysis of the psychological and pedagogical literature on the socialization of children with psychophysical disorders.

2. To study the state of formation of the personal qualities of a child with psychophysical disorders.

3. To develop a methodology for correctional work aimed at forming the personality of a child with psychophysical disorders.

4. To propose methodological recommendations for optimizing the formation of personal qualities of a child with psychophysical disorders.

Section 1 “Theoretical substantiation of the problem of social development of personality” presents the theoretical foundations of key concepts regarding the problem of personality formation of a child with special needs.

Section 2 “Identification of the level of formation of personal qualities in children with psychophysical disorders” presents the methodology and results of the ascertaining stage of the study, analyzes the features of personal qualities in preschool children with psychophysical disorders.

Section 3 “Formation of the personality of a child with psychophysical disorders in the process of its socialization” presents the methodology and results of the formative stage of the study, proposes methodological recommendations for optimizing the formation of the personality of a child with psychophysical disorders in the process of its socialization.

Keywords: special educational institution, preschool children, social formation of children, personality formation, correctional and developmental work.

ЗМІСТ

Вступ……. 9
Розділ 1. Теоретичне обґрунтування проблеми соціального розвитку особистості …….…. 14
1.1. Соціалізація особистості як предмет педагогічного дослідження…….. 14
1.2. Особливості соціалізації дітей з психофізичними порушеннями на різних вікових етапах становлення особистості……..... 21
1.3. Основні чинники соціалізації дитини з психофізичними порушеннями.. 25
1.4. Стан практики щодо забезпечення соціалізації учнів із психофізичними порушеннями……..…….. 34
Висновки до першого розділу …….……. 38
Розділ 2. Виявлення рівня сформованості особистісних якостей у дітей з психофізичними порушеннями ……..…….. 40
2.1. Організація та методика констатувального експерименту…… 40
2.2. Результати дослідження та їх аналіз……. 44
Висновки до другого розділу ……..…….. 48
Розділ 3. Формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації…….. 50
3.1. Організація та методика формувального експерименту…….…… 50
3.2. Результати дослідження та їх аналіз……. 54
3.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації…….…….. 58
Висновки до третього розділу…….……. 62
Висновки……..... 64
Список використаних джерел…… 67
Додатки……. 74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема соціалізації дітей з психофізичними порушеннями залишається однією з найбільш актуальних та складних для спеціальної педагогіки і в цілому для суспільства. Інтеграція в суспільство дітей зазначеної категорії не може відбуватися так само, як у їх однолітків, що нормально розвиваються. Наявний дефект призводить до порушення зв'язку із соціумом та культурою, як джерелом розвитку. Тому така дитина не завжди спроможна адекватно сприйняти соціальні норми і правила поведінки у соціумі. Психологічна підтримка та педагогічна робота, як правило, в певному віці – основне, чого потребують діти і підлітки, що відстають у розвитку. Несформованість уявлень щодо норм поведінки та нестійкість моральних переконань у дітей з психофізичними порушеннями вказує на недостатню успішність процесу їхньої соціалізації.

Розвиток дитини забезпечується за допомогою формування та розгортання таких психічних механізмів, як соціальна ситуація розвитку (спілкування та взаємодія дитини з близьким оточенням), провідна діяльність (дії дитини, які відображаються в ігровій, навчальній, трудовій та іншій діяльності), криза розвитку, психологічні новоутворення (самооцінка, комунікативність, самостійність, довільність поведінки та ін.). У дитини зазначеної категорії спостерігається дещо уповільнений темп пізнання навколишнього світу та самої себе, формування навичок ігрової та навчальної діяльності, особливий характер емоційного перебігу та вирішення вікових криз, уповільнений темп оволодіння навчальною діяльністю у початковій школі, засвоєння та прийняття норм і правил, виховання дисциплінованості.

Слід зазначити, що від результативності психічного розвитку залежить формування особистості дитини з психофізичними порушеннями й ефективність її адаптації та соціалізації взагалі.

Особистістю стає той індивід, який реалізує соціальні ролі та набуває

соціального статусу. Одна з основних характеристик особистості – розвинена здатність до регуляції власної поведінки відповідно до соціальних норм, формування у неї шляхом спеціально організованого психологічного впливу здатності до самокритичності та самоконтролю у взаємодії з іншими людьми.

Без цілеспрямованого позитивного впливу на емоційно-вольову сферу дитини, її незрілість може стати причиною досить серйозних «соціальних вивихів», тобто конфлікт між особистістю і соціальним середовищем – соціумом, буде збільшуватись. У результаті всі зв'язки із зовнішнім середовищем стануть неадекватними, атиповими, патологічними. А це, в свою чергу, може привести до серйозних соціальних конфліктів.

У сучасній соціально-економічній ситуації питання соціалізації дітей з психофізичними порушеннями (відповідно, з особливими освітніми потребами), зокрема, важлива їх соціальна компетентність, поряд з професійними вміннями, визначає можливість працевлаштування, набувають особливої актуальності.

Отже, соціалізація визначається як процес формування особистості у певних соціальних умовах; процес засвоєння індивідом соціального досвіду, у ході якого він перетворює соціальний досвід у власні цінності та орієнтири, вибірково залучає до своєї системи поведінки тих норм і шаблонів, які прийняті у суспільстві [47]. Це перша, найважливіша, детермінантна становлення особистості. При цьому засвоєння соціального досвіду здійснюється поетапно: на кожній стадії соціалізації відбувається становлення різних новоутворень і соціальних якостей, які важливі для формування особистості.

Слід зазначити, що у більшості психолого-педагогічних досліджень проблема соціалізації розглядається в контексті становлення особистості [1, 3, 13, 17, 21, 22, 25, 34, 36, 39, 40, 41, 43, 45, 47, 52, 57, 59, 62, 65, 70, 71, 75 та ін.]. У зв'язку з цим розуміння суті поняття «соціалізація» потребує розкриття пов'язаних з ним таких понять, як «особистість», «розвиток особистості».

С. Максименко дає наступне визначення особистості: «...це людина з розвиненими функціональними новоутвореннями, яка має свій унікальний і

неповторний внутрішній світ, здатна до саморозвитку, самовизначення, саморегуляції в діяльності та поведінці» [46, с. 97]. При цьому акцент робиться на процесі набуття особистістю соціальних якостей, необхідних для життя і діяльності у суспільстві. Особистість – соціальна істота, суб'єкт пізнання, активний діяч спільного розвитку.

Відмічається, що зміст і механізм дії законів суспільного розвитку повинні розглядатися на основі аналізу дій особистості, тобто конкретні люди, особистості виступають носіями суспільних відносин. Виходячи з цього, принципово важливим для розуміння історичного процесу при вивченні суспільства стає положення про розгляд особистості як представника певної соціальної групи.

Дослідженням питання розвитку особистості дітей з психофізичними порушеннями та їх соціалізації займались В. Бондар [8], О. Вержиховська [11], С. Горбенко [19], В. Засенко [27], Н. Коломинський [34], В. Москаленко [47], Є. Синьова [62], І. Татьянчикова [70], О. Хохліна [75], які підкреслювали, що в основі розвитку особистості лежить соціальна матриця, а людина розвивається не в результаті біологічного дозрівання, а у процесі соціальної взаємодії.

Отже, проблема соціалізації дітей з психофізичними порушеннями вимагає впровадження додаткових методів та прийомів вчасного виявлення, а також попередження відхилень у процесі розвитку їх особистості. Відтак, необхідний пошук шляхів підвищення ефективності її формування в процесі соціалізації дітей зазначеної категорії в контексті їхнього навчання і виховання. На перший план виходить особистісне зростання дитини – набуття нею певних соціальних якостей та розвиток позитивних індивідуальних можливостей. Це стає можливим завдяки використанню спеціально розробленої корекційно-виховної роботи, яка передбачає вивчення дітей з позицій позитивного прогнозу розвитку їх особистості, виявлення у них можливостей та здібностей, залучення до основних сфер життєдіяльності.

Актуальність проблеми та недостатня її розробленість у теоретичному та практичному плані, обумовили вибір теми нашого дослідження: «Формування

особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації».

Мета дослідження – підвищити ефективність формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації шляхом визначення відповідних педагогічних умов і корекційно-розвивальної роботи.

Відповідно до мети дослідження поставлено наступні **завдання:**

1. Вивчити стан проблеми на підставі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури щодо соціалізації дітей з психофізичними порушеннями.

2. Вивчити стан сформованості особистісних якостей дитини з психофізичними порушеннями.

3. Розробити методику корекційної роботи, спрямованої на формування особистості дитини з психофізичними порушеннями.

4. Запропонувати методичні рекомендації щодо оптимізації формування особистісних якостей дитини з психофізичними порушеннями.

Об’єкт дослідження – процес соціалізації дітей з психофізичними порушеннями.

Предмет дослідження – педагогічні умови та методичні засоби формування особистості дітей дошкільного віку з психофізичними порушеннями у виховній роботі в процесі їхньої соціалізації.

Для розв’язання зазначених завдань використовувались **методи** дослідження: аналіз соціологічної, загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення продуктів діяльності учнів; спостереження; бесіда; опитування (інтерв’ю, анкетування); вивчення шкільної документації; вивчення передового педагогічного досвіду; констатувальний і формувальний експеримент; якісний та кількісний аналіз результатів методом математичної статистики.

Експериментальна база дослідження. Дослідною роботою було охоплено 20 дітей дошкільного віку з психофізичними порушеннями, 12 педагогів Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 100 Запорізької міської ради, 10 батьків дітей (он-лайн).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому що:

- розроблено методичні рекомендації щодо підвищення ефективності формування у дітей дошкільного закладу освіти особистісних якостей в процесі їхньої соціалізації;

- експериментальним шляхом досліджено стан особистості дитини з психофізичними порушеннями та формування в неї певних особистісних якостей.

Практичне значення результатів дослідження полягає у запровадженні новітніх підходів і сучасних технологій корекційно-розвивальної роботи щодо формування у дошкільників із психофізичними порушеннями певних особистісних якостей; отримані результати дають підстави обґрунтовано підходить до вдосконалення виховної роботи дітей у дошкільному закладі освіти у плані формування їхньої особистості в процесі соціалізації, що є необхідним для подальшого самовизначення дітей; отримані дані можуть використовуватися у виховному процесі спеціальних дошкільних закладів освіти з метою підвищення ефективності педагогічної роботи з дітьми у зазначеному напрямі.

Результати дослідження впроваджено у практичну діяльність Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 100 Запорізької міської ради.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (75 найменувань).

Робота містить 11 таблиць на 5 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 68 сторінок, основний текст викладено на 58 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Соціалізація особистості як предмет педагогічного дослідження

У сучасній педагогічній науці проблемі соціалізації особистості у різній мірі присвячено дослідження Т. Алєксєєнко [3], А. Капської [30], Т. Кравченко [39], І. Рогальської [59], І. Татьянчикової [70] та ін., які звертають увагу на те, що поняття соціалізації все більше стає педагогічною категорією.

Відмічається, що соціалізація у педагогіці передусім пов'язана з поняттями, які відображають явища навчання, виховання, розвитку і формування особистості. Сучасна педагогіка акцентує увагу на діалектичному взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку особистості: поза навчанням і вихованням не може бути повноцінного розвитку. При цьому соціалізація, відмічає І. Татьянчикова, є найширшим поняттям серед процесів, які характеризують формування особистості, і передбачає не стільки усвідомлене засвоєння готових форм і способів соціального життя, скільки вироблення власних ціннісних орієнтацій; звідси виникає необхідність її розгляду як педагогічної проблеми [70].

Слід зазначити, що у цьому зв'язку, слід особливу увагу звернути на педагогічні основи забезпечення соціалізації. Соціалізація здійснюється засобами спеціально організованого педагогічного процесу – засобами організації, змісту, методики, визначеними відповідно до мети, предмета, очікуваних результатів (ефектів) соціалізації – розвивальних (особистісних надбань, розвитку інших складових психіки) та власне педагогічних (знань про норми діяння, способів діяльності, поведінки, спілкування). Зазначене є питаннями дослідження педагогічного аспекту проблеми.

З цього приводу Т. Кравченко зауважує: «... свідома і цілеспрямована

соціалізація є педагогічним завданням і... повинна розглядатися як невід'ємний елемент навчально-виховного процесу» [39, с. 64]. На це звертає увагу й Е. Головаха: «Те, що освіта – перша і неодмінна умова соціалізації особистості, безперечно» [18, с. 36].

Оскільки соціалізація розглядається як педагогічна проблема, основна роль у її забезпеченні відводиться навчальному закладу, передусім школі, яка є основним інститутом соціалізації учнів і виконує основні функції: сприяє поступовому зростанню особистості дитини, навчає її соціальних норм і зразків поведінки та контролює, наскільки глибоко і правильно засвоєні ці норми. При цьому цілі конкретної педагогічної ситуації повинні відображати загальні цілі, пов'язані з формуванням соціально активної особистості взагалі. Педагог і учні мають сприймати цілі діяльності як соціально значущі, спрямовані на формування у дітей активної, свідомої й самостійної позиції, поведінки в умовах конкретного суспільства.

Особливістю сучасної освітньої системи є докорінне змінення її мети і завдань. В умовах сучасних соціально-економічних змін перед освітою поставлено завдання не просто дати дітям певний рівень знань, умінь і навичок, а сформувати вміння розв'язувати життєві проблеми, успішно інтегруватися у різні сфери життєдіяльності. На перший план виходить системна, поступова і послідовна спеціальна педагогічна робота щодо формування особистості дитини, яка забезпечить соціальну активність дитини, виховання у ній життєздатної людини через формування життєвих компетентностей, яка буде спроможна в подальшому здійснювати практичну діяльність, ефективно існувати у соціумі.

У зв'язку з цим особливо актуальною стає психолого-педагогічна проблема забезпечення соціалізації дитини та формування її особистості у закладах освіти. У Концепції розвитку національної освіти в Україні підкреслюється, що основне завдання сучасної освіти – досягнення відповідності актуальним і перспективним потребам особистості й запитам держави. При цьому особливої значущості набуває підготовка громадянина,

вихованого в традиціях національної та світової культур, нової системи цінностей і потреб сучасного життя, спроможного до соціальної адаптації в суспільстві й самостійного свідомого вибору, самоосвіти та самовдосконалення. Прийняті останнім часом в Україні державні документи значно розширюють практичну реалізацію окреслених завдань, надають можливості диференціації та індивідуалізації освіти.

Спостерігається значний інтерес до процесу соціалізації у представників різних наукових напрямів, проблема соціалізації дітей з особливими потребами в рамках сучасної освіти є актуальною, але недостатньо вивченою. Соціалізація, що здійснюється через сім'ю, освіту й виховання, необхідна не лише для підготовки до дорослого життя чи здобуття професії. Тільки ефективна, соціально прийнятна соціалізація зможе забезпечити так званий процес «олюднення» людини, надати їй можливість повноцінно існувати в сучасному світі.

У ході соціального розвитку особистості людини змінюються її форми соціальної взаємодії з суспільством, зростає міра відповідності його сучасним вимогам і нормам. Між тим, це є лише кількісні зміни. У ході індивідуального розвитку дитини не можна зафіксувати момент якісної зміни або стрибка, що означає зміну її біологічного існування і перехід до соціального. Цей стрибок відбувається не в ході онтогенезу, а в процесі філогенезу людського роду.

Відомий український психолог Г. Костюк писав: «Розвиток – безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо). Втім, він не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку і зникнення старих» [38,с. 112].

Щодо особистості людини виділяють три види розвитку – фізичний, психічний та соціальний. Фізичний розвиток передбачає ріст організму, певні кількісні та якісні зміни на основі біологічних процесів. Психічний розвиток

характеризується процесами змін і становлення психіки людини. Соціальний розвиток вирізняється процесом оволодіння людиною соціальним досвідом (мовою, моральними якостями тощо).

Формування людини – це складний процес становлення людини як особистості, який відбувається в результаті розвитку і виховання; цілеспрямований процес соціалізації особистості, що характеризується завершеністю, хоча про завершеність цього процесу можна говорити лише умовно. Особистість є соціальним поняттям; людину з соціально-психологічного погляду характеризують рівень розвитку психіки, здатність до засвоєння соціального досвіду, можливість спілкування з іншими людьми.

Індивідуальність – особистість, яка характеризується унікальними, неповторними соціально-психічними якостями, що помітно вирізняють її серед інших особистостей.

Соціалізація здійснює соціальну типізацію особистості, адаптує та інтегрує людину в суспільстві, завдяки засвоєнню нею соціального досвіду, цінностей, норм, установок, властивих як суспільству в цілому, так і окремим групам. Утім, у силу своєї природної автономності особистість зберігає і розвиває тенденцію до незалежності, свободи, формування власної позиції, розвитку індивідуальності. «Обидві тенденції – соціальна типізація і автономізація особистості, властиві соціалізації, зберігають свою стійкість, забезпечуючи реалізацію особистісних потенцій, задатків, здібностей» [1].

В. Москаленко виділяє дві форми соціалізації: адаптацію, або пасивне пристосування людини до середовища і його вимог, та інтеграцію, або активну взаємодію людини з середовищем, в якому за ним залишається право вибору та здійснення впливу на це середовище. Трансформуючи, перетворюючи середовище під себе і свої потреби, індивід керується принципами необхідності і доцільності. Останні виступають як детермінанта процесів інтеграції особистості й суспільства [47].

І. Татьянчикова зазначає, що соціалізація є необхідною умовою перетворення суспільного досвіду в особистий, особистісного зростання

підростаючого покоління, його підготовки до самостійної життєдіяльності у соціумі. Підвищення ефективності соціалізації дитини з особливими потребами можливе на основі забезпечення повноти цього процесу з урахуванням суті можливих під час навчання дитини основних її стадій:

- адаптації (формування у дитини адаптаційних можливостей на підставі засвоєння соціальних норм і цінностей, правил поведінки і спілкування, подолання проявів дезадаптованості);

- індивідуалізації (адекватне сприйняття і оцінювання себе, своїх власних можливостей, особливостей, позитивних якостей характеру);

- інтеграції (використання та розвиток психофізичних можливостей і індивідуальних особливостей, налагодження міжособистісних стосунків на підставі розвитку в собі певних соціально-психологічних якостей, адекватне виконання соціальних ролей в колективі);

- ранньої трудової підготовки (розвиток можливості дитини в контексті професійно-трудової підготовки, усвідомлений вибір нею майбутньої професії) [70].

Традиційно вважається, що основною складовою і механізмом процесу соціалізації є адаптація, під впливом якої людина набуває рис соціальності, стає повноправним членом суспільства. Проте, стати істотою соціальною, не маючи для цього внутрішніх передумов, під впливом одних тільки зовнішніх умов, неможливо. Між тим, й ступінь соціальності дорослого далекий від повного стовідсоткового злиття з соціумом, інакше не існувало б проблем коригування асоціальних форм поведінки, людина не переживала би свою відторгненість у світі собі подібних, не страждала б від того, що її не розуміють інші.

Оскільки соціалізація протікає в умовах соціальної взаємодії людей, то ступінь адаптованості суб’єкта до групи або соціуму буде визначатися, з одного боку, властивостями соціального середовища, а з іншого – його власними властивостями і якостями. До числа соціальних факторів, що визначають успішність адаптації, відносяться однорідність групи, значущість і компетентність її членів, їхнє соціальне становище, жорсткість і однаковість

запропонованих вимог, чисельність групи, характер діяльності її членів. До особистісних або суб'єктивних факторів – рівень тривожності, компетентності людини, її самооцінка, ступінь ідентифікації себе з групою або іншої соціальної спільністю і прихильності їй, а також стать, вік і деякі типологічні особливості [3].

Процеси соціалізації та соціальної адаптації тісно взаємопов'язані, тому що відображають єдиний процес взаємодії особистості й суспільства. Часто соціалізація пов'язується лише із загальним розвитком, а адаптація – з пристосувальними процесами вже сформованої особистості в нових умовах спілкування та діяльності. Явище соціалізації визначається як процес і результат активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваного у спілкуванні та діяльності. Поняття соціалізації більшою мірою має відношення до соціального досвіду, розвитку та становленню особистості під впливом суспільства, інститутів та агентів соціалізації, формуються також психологічні механізми взаємодії особистості з середовищем.

У процесі соціалізації здійснюються розвиток, формування і становлення особистості, в той же час соціалізація особистості є необхідною умовою адаптації індивіда в суспільстві. Соціальна адаптація є однією з основних механізмів соціалізації, одним із шляхів більш повної соціалізації.

Соціально-психологічним змістом соціалізації є зближення цілей і ціннісних орієнтацій групи і входжень в неї індивіда, засвоєння ним норм, традицій, групової культури, входження у рольову структуру групи [70].

Основними критеріями адаптованості тут виступає ступінь інтеграції особистості і середовища. Метою соціалізації є досягнення позитивного духовного здоров'я та відповідності цінностей особистості цінностям соціуму [44].

В основі концепцій цього напряму лежить поняття здорової, адекватної особистості, яка прагне до досягнення своїх життєвих цілей, розвиваючи та використовуючи свій творчий потенціал. Рівновага, прискорення в середовищі зменшують або зовсім знищують прагнення до само актуалізації, яка й робить

людину особистістю. Тільки прагнення до розвитку, до особистісного зростання, тобто до самоактуалізації, утворює основу для розвитку і людини, і суспільства.

О. Хохліна підкреслює активність особистості в процесі соціалізації. Вона розглядає соціально-психологічну адаптацію як взаємодію особистості та соціального середовища, що призводить до правильних співвідношенням цілей і цінностей особистості та групи. Адаптація відбувається тоді, коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб і прагнень особистості, служить розкриттю та розвитку її індивідуальності [75].

Отже, термін «соціалізація» означає пристосування, приведення індивідуальної та групової поведінки «особливих» дітей відповідно до системи суспільних норм і цінностей. У таких дітей, із-за певних ускладнень розвитку, порушена взаємодія з соціальним середовищем, знижена здатність адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві. Вони відчувають суттєві труднощі щодо досягнення своїх цілей в межах існуючих норм, що може викликати в них неадекватну реакцію і призвести до відхилення в поведінці. У завдання розвитку особистості дітей входить передусім забезпечення адекватних взаємин із суспільством, усвідомленого виконання соціальних норм і правил. Соціалізація відкриває дітям з особливими потребами можливість розвиватися та приймати активну участь в суспільному житті [75].

У процесі соціально-психологічного формування особистості здійснюється не тільки пристосування індивіда до нових соціальних умов, а й реалізація його потреб, інтересів і прагнень; особистість входить в нове соціальне оточення, стає його повноправним членом, самоствердується і розвиває свою індивідуальність. У результаті формуються соціальні якості: спілкування, поведінки та предметної діяльності, прийняті в суспільстві, завдяки яким особистість реалізує свої прагнення, потреби, інтереси і може самовизначитися.

Отже, напрацювання педагогічної науки свідчать про необхідність

розроблення та використання сучасних соціально-педагогічних технологій щодо забезпечення розвитку особистості дитини з психофізичними порушеннями, її соціалізації впродовж усього перебування у спеціальному закладі освіти. Сьогодні цілком назріла потреба розв'язання проблеми забезпечення соціалізації дітей з позиції педагогічної науки, необхідна спеціальна програма їх шкільної соціалізації, яка потрібна кожній школі, на кожному етапі соціалізації.

Відповідальність за формування особистості дитини, її соціалізацію «...мають розділити всі, хто має до цього безпосереднє відношення і входить в соціально-педагогічну систему кожної школи, тобто потрібен саме педагогічний підхід до розв'язання питань соціалізації. Всі інші сприяють їй, сприяють зростанню її особистості та соціального потенціалу. І несуть за це відповідальність» [70, с. 62].

Отже, забезпечення соціалізації відбувається в результаті застосування педагогічної системи в умовах загального процесу навчання й виховання, яка включає соціальні та суспільно значущі цілі, зміст, організаційні форми, методичні засоби.

1.2. Особливості соціалізації дітей з психофізичними порушеннями на різних вікових етапах становлення особистості

Етапи поступового зростання індивіда, відповідно до його віку, розуміються як фази розвитку особистості і розглядаються в контексті її психологічного розвитку.

У кожен період розвитку дитини відбуваються певні вікові новоутворення, які виникають вперше у цей період і спрямовані на новий тип структури особистості та її діяльності, нові психічні і соціальні зміни. Як наслідок, змінюється ставлення особистості до середовища, її внутрішнє і зовнішнє життя, увесь хід її розвитку на певному етапі, що обумовлює також

іншу самосвідомість дитини. Слід зазначити, що перехід від одного вікового періоду розвитку особистості до іншого, внаслідок розв'язання певних суперечностей кожного періоду, провокує так звані кризи розвитку, впродовж яких на перший план виходять негативні процеси, а розвиток дитини ніби тимчасово зупиняється. Втім, з цього приводу Г. Костюк зауважує, що негативний зміст розвитку в переломні періоди – лише зворотна або тіньова сторона позитивних змін особистості, що складає головний і основний зміст усякого критичного періоду [38].

Отже, основний зміст криз кожного вікового періоду проявляється у позитивних змінах у розвитку особистості: дитина набуває нового соціального досвіду, в неї розвиваються нові якості і риси, які спрямовано на подальше її становлення, обумовлено іншим сприйняттям оточуючої дійсності і свого внутрішнього життя.

Розуміння процесу вікового розвитку особистості знаходимо у О. Хохліної [75], яка звертає увагу на те, що у кожному віці відбуваються процеси адаптації, індивідуалізації та інтеграції, в результаті яких здійснюється поступове зростання особистості в процесі її соціалізації, а також кожному віковому періоду притаманні певна соціальна група, значущий вид активності, своя авторитетна особа і соціальна група.

Особистість формується в групах, які ієрархічно розташовано на сходинках онтогенезу. При цьому характер і особливості становлення особистості визначаються рівнем розвитку тієї групи, в яку вона інтегрована в різні періоди свого життя, тобто цей процес розуміється як входження особистості у суспільно-історичне буття, яке представлене у житті кожної людини її участю в діяльності різних груп, правила і норми яких вона активно засвоює, тим самим освоюючись в цих групах сама.

Соціалізація та особливості розвитку особистості дитини в різні вікові періоди її становлення представлено в табл. 1.1.

Фази розвитку особистості у цьому віковому періоді передбачають: на стадії адаптації – засвоєння норм і способів поведінки, які схвалюються як

батьками, так і вихователями через взаємодію з ними і з іншими дітьми; на стадії індивідуалізації – намагання дитини знайти в собі такі якості та риси, які будуть вирізняти її серед інших дітей; на стадії інтеграції – гармонізацію неусвідомленого намагання дитини визначити свою особисту неповторність, готовність дорослих прийняти тільки те у неї, що відповідає завданню переходу дитини на новий етап виховання, у школу, тобто на наступний період розвитку особистості [73].

Таблиця 1.1

Соціалізація особистості дитини в різні вікові періоди її розвитку

Віковий період (етап)	Вік дитини	Соціальна група	Значущий вид активності для дитини	Авторитетна особа
Переддошкільний вік (раннє дитинство)	1-3 роки	сім’я	гра (предметна)	батьки, насамперед мати
Дошкільний вік	3-6 років	дитячий садочок, дитяча група	гра (рольова)	вихователька, батьки
Молодший шкільний вік	6-11 років	школа, клас	учіння	вчитель
Середній шкільний (підлітковий)	11-14 років	школа, група однолітків	спілкування	однолітки
Старший шкільний вік (юнацький)	15-18 років	школа, певний колектив	навчально-професійна діяльність	колектив

Отже, особливостями соціалізації у дошкільний період визначаються наступні: головним чинником соціального розвитку дитини є сім’я та

найближче оточення; дитина починає усвідомлювати своє «Я», відокремлюючи себе від матері й інших людей. Паралельно у неї виникає відчуття самотності, беззахисності та тривоги, тобто по мірі того, як дитина відокремлюється, вона починає усвідомлювати свою самотність; роки дошкільного дитинства є сенситивним періодом для соціалізації особистості [71].

Період молодшого шкільного віку є визначальним у формуванні механізмів осмислення й інтерпретації соціального досвіду, оскільки з інтенсивним розвитком усного мовлення дитина намагається вербально визначити свої життєві проблеми і переживання, починає усвідомлювати свій власний досвід.

Середній шкільний (підлітковий) вік визначається як найбільш незахищений віковий період, який супроводжується кризою переходу від дитинства до дорослості. У процесі подальшої соціалізації підліток набуває певного досвіду, який позначається не лише на позитивних, але й негативних наслідках його розвитку. Головним у підлітковому віці є вихід дитини на якісно нову соціальну позицію, в якій реально формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

Старший шкільний (юнацький) вік має свою специфіку соціального розвитку. Саме у цей період виразно виявляється прагнення особистості зрозуміти навколишній світ відповідно до своїх установок та поглядів, самостійно розібратися у моральних проблемах всупереч уявленням оточуючих дорослих. Юнацький вік являє собою начебто «третій світ», який існує між дитинством і дорослістю, оскільки біологічне, фізіологічне і статеве дозрівання вже завершено (вже не дитина), але у соціальному відношенні це ще не самостійна доросла особистість [71].

У зрілому віці продовжується набуття особистістю соціального досвіду, що позначається на визначенні нею щонайперше своєї професійної ролі у суспільстві.

На наш погляд, саме проектування соціальної ситуації розвитку дитини у кожний віковий період, буде сприяти формуванню її особистості в процесі

соціального зростання, здатності не тільки протистояти життєвим негараздам, але й певним чином впливати на них.

1.3. Основні чинники соціалізації дитини з психофізичними порушеннями

На процес соціалізації, який може бути стихійним або керованим, тобто спеціально організованим, впливає комплекс чинників (факторів). Це обставини, які впливають на процес соціалізації людини і які визначають її соціальну поведінку і активність, тобто від дії певних чинників напряму залежить успішність соціалізації [47]. При цьому зростає роль виховання у всій діяльності суспільства, яке впливає на підростаюче покоління через систему створення оптимальних умов для його розвитку і педагогічної дії на кожного школяра.

Виділяють три групи чинників соціалізації:

1. Макрофактори соціалізації – це суспільство в цілому як певна соціально-економічна, соціально-політична й ідеологічна система, в межах якої відбувається весь процес життєдіяльності особистості. Суспільство визначає завдання, зміст і в кінцевому підсумку результат формування особистості школяра; воно дає соціальне замовлення на певний тип особистості, у формуванні якого повинна прийняти участь система виховання.

2. Мезофактори соціалізації визначають соціально-демографічні і національно-культурні особливості впливу на особистість. Це в першу чергу регіон, в якому вона мешкає, і який визначає соціально-професійний склад населення, його соціально-культурний вплив на особистість.

3. Мікрофактори соціалізації – це середа життєдіяльності особистості. Соціальне оточення безпосередньо впливає на соціалізацію дитини в процесі повсякденного життя і діяльності відповідно до норм і цінностей цього оточення [71].

Крім того, на соціалізацію особистості впливають суб'єктивні фактори, тобто ті особливості, які пов'язані, з одного боку, з її природними задатками (біологічні чинники), а з другого – з індивідуальними рисами, які вже у неї є (психологічні чинники). При цьому в процесі своєї життєдіяльності, яка відбувається у межах макро-, мезо- і мікрофакторів, особистість зазнає на собі їхній вплив, вибірково засвоюючи відповідні соціальні норми і культуру, що сприяє формуванню у неї певної соціальної спрямованості і розвитку індивідуальності взагалі.

Чинники соціалізації – це середовище, яке не є чимось спонтанним і випадковим. Воно повинне бути спроектоване, добре організоване і навіть побудоване, тобто в ідеалі – це середовище, яке розвивається і надає можливість особистісного зростання кожному індивіду в плані самореалізації, свободи творчості, естетичного і морального розвитку.

На всіх стадіях соціалізації вплив суспільства на особистість здійснюється або безпосередньо, або через групу, але через норми, цінності та знаки, тобто суспільство і група передають особистості певну систему норм і цінностей за допомогою знаків. Ті конкретні групи, в яких особистість залучається до системи норм і цінностей і які виступають своєрідними трансляторами соціального досвіду, називаються інститутами соціалізації [73].

Соціалізація і розвиток особистості дитини відбуваються під впливом різноманітних соціальних інститутів: сім'ї, школи, позашкільних закладів. У період раннього дитинства особливу роль відіграють сім'я і дошкільні заклади, в шкільному віці основним інститутом соціалізації є школа, яка забезпечує учню не тільки освіту і яка вже сама є найважливішим елементом соціалізації, але й, крім цього, школа зобов'язана підготувати дитину до життя у суспільстві. Школа також надає учню можливість спілкування не тільки з дорослими (вчителями), але й з однолітками, що також виступає як своєрідний і не менш важливий інститут соціалізації, оскільки приналежність до групи однолітків допомагає школяру досягти певної внутрішньої і зовнішньої незалежності, затвердити своє «Я».

Одним з найважливіших чинників соціалізації дитини є сім'я, яка характеризується як складне соціальне утворення, яке, з одного боку, розглядається як специфічний соціальний інститут, а з другого – як мала соціальна група. Існування сім'ї, як соціальної спільності і як фактору соціалізації, обумовлюється потребою людей у сімейному образі життя. Сім'я залишається головною формою особистісної задоволеності соціальної потреби у відтворенні населення.

Сім'я відіграє вирішальну роль щодо ефективності соціалізації дитини на всіх її вікових етапах розвитку, забезпечує фізичний і емоційний розвиток людини. Сім'я впливає на формування психологічної статі дитини, оскільки саме у сім'ї йде незворотний процес статевої типізації, особливо в перші три роки життя дитини.

Слід зазначити, що на всіх стадіях соціалізації освітній і культурний рівень сім'ї, коло її інтересів позначаються на інтелектуальному рівні дитини взагалі, на прагненні до навчання, здобуття освіти, визначенні подальшого життєвого шляху. Сім'я суттєво впливає на оволодіння дитиною соціальними нормами, особливо коли йдеться про виконування сімейних ролей, вибір супутника життя і характер спілкування у сім'ї визначаються атмосферою і взаємовідносинами в батьківській сім'ї. Саме в сім'ї формуються фундаментальні ціннісні орієнтації людини, які в подальшому визначають стиль її життя, сфери і рівень домагань, життєві устремління, плани і способи їх досягнення.

Сім'я відіграє суттєву роль у процесі соціального розвитку дитини, оскільки її підтримка, схвалення, байдужість або засудження позначаються на соціальних домаганнях дитини, допомагають адаптуватися до мінливих обставин життя, встояти в плинних соціальних умовах. Цінності і атмосфера сім'ї впливають також на саморозвиток і самореалізацію її членів, визначають, яким змістом наповнюється соціалізація і які її результати.

Утім, в останній час, на сучасному етапі розвитку суспільства, сім'ї все складніше виконувати свої соціалізаційні функції. Сьогодні сім'я опинилася у

кризовій ситуації, коли спостерігається обмеження її умов існування, матеріальних і духовних ресурсів, необхідних їй для виживання та адекватного входження в культуру суспільства, діяльності в ньому, тобто поширюється таке явище, як соціальна депривація.

Наступним, не менш важливим чинником, який впливає на процес формування особистості, її соціалізації, є навчання і виховання, які здійснюються основним інститутом соціалізації – школою.

Школа – це заклад освіти, що забезпечує потреби громадян у загальній середній освіті завдяки процесу навчання. Т. Кравченко так визначає навчання: це «...широка взаємодія між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, спосіб здійснення педагогічного процесу з метою розвитку особистості завдяки організації засвоєння тими, хто навчається, наукових знань і способів діяльності» [39, с.185]. У всі часи школа як соціальний інститут, що створюється державою, крім освітніх функцій, виконувала і виконує певне соціальне замовлення.

Школа – це простір життя дитини, в якому вона набуває навичок соціальної поведінки, засвоює певні соціальні норми, прийняті у суспільстві, отримує можливість спілкування не тільки з дорослими, а й з однолітками, що вже само по собі виступає як найважливіший інститут соціалізації; набуває досвіду визначення і реалізації життєвих рішень. Головним завданням школи «...є не стільки навчання, скільки формування творчої, діяльної особистості, здібної до самовдосконалення і самореалізації. Така особистість формується в ході навчання і виховання» [39, с.36].

При цьому, як підкреслює Т. Кравченко, визначальною рисою школи, як інституту соціалізації, є її відкритість перед суспільством, а зміст навчально-виховного процесу «... має забезпечувати швидку адаптацію випускників у самостійному житті, набуття ними в шкільні роки вмінь цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації в особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави [там же, с.141].

Безумовно, що освіта – важлива і неодмінна умова формування

особистості. Якщо йдеться про навчання і виховання, то на перший план виходить саме навчання, оскільки знання є основою виховного процесу. Свідома і цілеспрямована соціалізація учнів – це головне завдання школи, невід'ємний елемент навчально-виховного процесу школи на сучасному етапі.

Саме тому мета шкільної соціалізації полягає в тому, щоб «...допомогти вихованцеві вижити в складному світі, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, знайти шляхи найефективнішої самореалізації в ньому, усвідомити себе як члена суспільства, навчити успішно взаємодіяти з іншими членами суспільства та протидіяти негативним впливам середовища» [39, с. 179-180].

Шкільна соціалізація передбачає: формування в учнів базових ціннісних орієнтацій; створення передумов для засвоєння школярами соціальних норм; забезпечення соціалізації на більш-менш однозначному виконанні правил; формування мотивації поведінки; запровадження соціалізації у спеціально організований педагогічний процес школи, у ситуації колективної діяльності, спілкування і творчості дітей.

Не менш важливим фактором, який впливає на формування особистості дитини, її соціалізацію, є спілкування з однолітками, яке відбувається у дитячому садочку, школі, різних неформальних дитячих та підліткових об'єднаннях. Спільність однолітків – це сукупність різних малих груп. Слід зазначити, що в останні десятиріччя групи однолітків стали одним із визначних мікрофакторів соціалізації. Їх роль значно підвищилась під впливом певних обставин: урбанізації, перетворення великої сім'ї у малу, збільшення термінів навчання і обов'язкова середня освіта, незалежність дітей від батьків, поява незалежних джерел впливу на молоде покоління. Все це обумовило зростання автономності юнацтва у суспільстві. Відособлення школярів у своєрідне суспільство однолітків проявляється в певних нормах соціальної поведінки і взаємовідносин між собою, а також з дорослими. Між тим, таке відособлення, може носити специфічний і обмежений характер [71]. Автономія однолітків може складатися з поведінкової автономії (потреби і права самостійно

вирішувати питання), емоційної автономії (потреби і права мати власні схильності, які обираються незалежно від батьків), моральної і ціннісної автономії (потреби і права на власні погляди і фактична наявність їх).

Саме в шкільні роки суспільство однолітків дає можливість дітям, підліткам і юнакам відчути свою приналежність до такої групи, до її норм і цінностей і таким чином ствердитися через ідентифікацію себе з нею. Разом з тим, таке суспільство дає кожному школяру можливість вирізнити себе від інших через свої особливості і знову ствердити себе, свою індивідуальність через свої неповторні особливості.

Основні функції групи однолітків в процесі соціалізації: група прилучає своїх членів до культури суспільства, навчаючи поведінки, яка відповідає етнічній, релігійній, регіональній, соціальній приналежності членів групи. У процесі спілкування з однолітками у дитини, формуються певні погляди, цим засвоюються ті чи інші норми і цінності.

Група однолітків відіграє важливу роль також в процесі автономізації дітей, особливо підлітків і юнаків, від дорослих взагалі і від батьківського впливу зокрема; група однолітків відтворює сприятливі або несприятливі умови, стимулює або гальмує рішення дітьми вікових завдань – розвиток самосвідомості, самовизначення, самореалізації і самоствердження, тобто визначає змістовний бік рішення цих завдань. Відносини в групі відіграють суттєву роль у формуванні дитиною свого образу «Я», причому самооцінка школяра може бути як позитивною (якщо він приймається групою), так і негативною (якщо не приймається або тримається на останніх ролях). По-різному також група може впливати на самовизначення дитини. Зустрічаючи розуміння з боку друзів, однолітків, дитина може розвивати свої інтереси і схильності, набути впевненості у собі, у своїй діяльності і, навпаки, непорозуміння може руйнувати і гасити все те позитивне, що вже є у нього.

Одним з важливих чинників формування особистості є її самооцінка. У психології під самооцінкою прийнято розуміти здатність дитини (або дорослого) до оцінки своїх особистісних якостей. Самооцінка є складним

продуктом розвитку свідомої діяльності дитини. Вона формується під впливом оцінки з боку оточуючих, а також власної діяльності та власної оцінки її результатів.

У дітей з психофізичними порушеннями формування самооцінки має ряд особливостей:

- по-перше, формування самооцінки відбувається в них значно повільніше і з більшими труднощами, ніж у нормально розвинених однолітків. Це обумовлено характером дефектів пізнавальної діяльності, негативними особливостями емоційно-вольової сфери, труднощами спілкування, недостатньо адекватним сприйняттям дійсності і т. ін.

- по-друге, домогтися адекватності самооцінки дітей з психофізичними порушеннями значно важче, ніж у норми, що обумовлено зниженням рівня критичності і самокритичності. У цьому проявляється загальна незрілість особистості.

Рівень самооцінки дітей зазначеної категорії тісно пов’язаний з різними видами діяльності. У міру дорослішання діти більш об’єктивно оцінюють свої досягнення у навчальній діяльності та свої інтелектуальні можливості.

Серед рис особистості найважливішою є воля, що виявляється у свідомих і цілеспрямованих діях. Навіть елементарна дія має досить складну структуру. Людина повинна дуже чітко уявляти собі мету дії, можливі перешкоди на шляху до її досягнення і способи їх подолання. Крім того, що не менш важливо, вона повинна прагнути до досягнення тієї чи іншої мети.

З необхідністю здійснювати вольові дії дитина зустрічається щодня, тому що до неї пред’являються безліч різноманітних вимог. Дитина повинна дотримуватися режиму дня (вчасно вставати, умиватися, приступати до занять і т. ін.), дисципліни на заняттях тощо. Все це дитиною з психофізичними порушеннями виконується із суттєвими труднощами порівняно з нормою дітьми. Розвиток вольових якостей відбувається в результаті тривалої, вмілої, терплячої праці педагогів спеціальних закладів освіти.

Названі труднощі обумовлені слабкістю волі дітей. В основі цього явища

лежать два основних фактори: слабке усвідомлення цілей і відсутність необхідних спонукань до їх досягнення. Звідси випливає, що сенс індивідуального підходу в процесі формування у дитини емоційно-вольової сфери полягає не тільки в правильній, чіткій постановки цілей і доведення їх до свідомості дитини, але й у формуванні спонукання.

Говорячи про слабкість волі, слід сказати, що вона проявляється далеко не завжди і не в усьому. Як правило, такі діти виявляють досить велику наполегливість і вміння у досягненні мети, якщо мова йде про задоволення щодо елементарних потреб.

Складність формування волі у дітей з психофізичними порушеннями багато в чому обумовлена особливостями виховання їхніх моральних почуттів. На шляху до досягнення цієї мети перед вчителями та вихователями постає багато труднощів, викликаних незрілістю особистості таких дітей, яка в першу чергу пов’язана з характером розвитку їхніх потреб та інтелекту. Зазначена незрілість особистості проявляється в особливостях їх емоційної сфери.

Вузькість діапазону переживань визначає відсутність або слабку вираженість боротьби мотивів які є важливим чинником формування емоційно-вольової сфери людини. У пошуках правильного рішення, пов’язаного з боротьбою мотивів, людина долає егоїстичні спонукання. Чим вище рівень розвитку свідомості людини, тим вище рівень вольових зусиль, тим успішніше йде процес формування високих благородних почуттів. У дітей з психофізичними порушеннями порівняно довгий час панують елементарні почуття.

Таким чином, виховання і навчання дітей з психофізичними порушеннями, формування їх особистості – складне соціальне і педагогічне завдання. Його розв’язання має на меті сприяння підготовки цих дітей, відповідно до їх можливостей, до самостійного життя. Діяльність – основна функція особистості, тому треба сприяти соціалізації дитини якомога раніше, тобто усвідомленому засвоєнню системи норм, правил поведінки в суспільстві, пристосуванню до життя, до посильної праці. Це реалізується в доступному для

дитини обсязі методами і засобами, що відповідають ступені та структурі її розвитку. Провідну роль у цьому відіграє не первинний дефект, а його вторинні соціальні наслідки. На перший план виходить включення дитини в різноманітні соціальні відносини, активне спілкування, суспільно-корисну діяльність на основі компенсаторних можливостей.

Як було зазначено, соціалізація – пристосування, приведення індивідуальної та групової поведінки особистості відповідно до системи суспільних норм і цінностей. У дітей з особливими потребами, із-за дефектів розвитку, утруднено взаємодію з соціальним середовищем, знижено здатність адекватно реагувати на зміни, що відбуваються. Вони відчувають суттєві труднощі в досягненні своїх цілей в межах існуючих норм, що може викликати в них неадекватну реакцію і призвести до відхилення в поведінці. У завдання розвитку та виховання особистості дитини входить забезпечення адекватних взаємин із суспільством, усвідомлене виконання соціальних норм і правил. Соціалізація відкриває таким дітям можливість активного розвитку як особистості, участі у громадському житті.

Таким чином, особливої значущості в контексті соціалізації набувають «фактори впливу», під дією яких дитина поступово переходить від позиції об’єкта соціального впливу до позиції активного суб’єкта, розвиненої особистості.

Зміст соціалізації визначається всією сукупністю соціальних впливів, ставленням до цього індивіда і розгортається в основних сферах: діяльності, спілкування, самосвідомості. В умовах свідомої цілеспрямованої діяльності особистість засвоює норми і правила соціальної поведінки, спілкування передбачає розширення її соціальних зв’язків, самосвідомість проявляється у сприйнятті людиною себе та інших.

1.4. Стан практики щодо забезпечення соціалізації учнів із психофізичними порушеннями

Теоретичний аналіз літератури показав актуальність проблеми соціалізації дітей з психофізичними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти. Саме він стає основною ланкою цілеспрямованої соціалізації учнів цієї категорії. Педагогічний колектив має «запустити» механізм самоорганізації та саморозвитку дитини в умовах закладу освіти, з тим, щоб нею був набраний соціальний потенціал, який і визначить в подальшому масштаби світу, в якому вона зможе повноцінно існувати [70].

Отже, необхідним стає взаємодія і співпраця педагогів-фахівців, які розуміють важливість і сутність соціалізації дітей. На перший план виходить формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації, тобто соціалізацію розглядаємо як умову розвитку особистісних якостей у навчально-виховному процесі спеціального закладу освіти. Між тим, теоретичний аналіз проблеми показав, що труднощі її розв’язання значною мірою визначаються недостатньою розробленістю питань дидактико-методичного, змістового та організаційного забезпечення соціалізації учнів. Відповідно, це позначається й на стані практики роботи спеціального закладу освіти, про що свідчать і результати проведеного нами дослідження (в умовах спеціальної школи).

Вивчення стану педагогічної роботи школи щодо розвитку особистості в процесі соціалізації проводилося на основі використання методу спостереження за навчально-виховним процесом, вивчення шкільної документації, анкетування вчителів і вихователів, проведення з ними бесід, вивчення результатів їхньої діяльності.

Ми також ставили за мету відстежити наявність і особливості знань педагогів щодо основних стадій соціалізації, які проходять учні в умовах спеціального закладу освіти, розуміння ними їх сутності та реалізацію відповідної роботи на кожній з них. Саме на кожній стадії соціалізації

відбувається формування певних особистісних якостей, які впливають на загальний розвиток дитини.

Педагогам було запропоновано спеціально розроблені анкети щодо сутності стадій соціалізації. Ми намагалися з'ясувати, які методи та форми організації педагогічного процесу використовують вчителі і вихователі, щоб допомогти школярам подолати труднощі, які у них виникають на кожній стадії в плані розвитку особистості.

Виявлено, що майже всі педагоги загалом правильно розуміють сутність стадії адаптації (96%). Здебільшого педагоги правильно визначили і вік дитини (класи), з яким пов'язується стадія адаптації в умовах спеціального закладу освіти.

На запитання щодо основних напрямів і складових корекційної роботи на стадії адаптації правильні відповіді дали 68% респондентів. Виявлено й неправильні відповіді, які не відображають специфіку педагогічної роботи на стадії адаптації та здебільшого обмежуються загальними і не завжди адекватними висловлюваннями.

Було виявлено також розуміння вчителями і вихователями сутності наступної стадії соціалізації – індивідуалізації, яка стає вирішальною у процесі формування у дитини особистісних якостей, власного унікального способу життя та власного внутрішнього світу.

Слід зазначити, що більшість респондентів не змогла визначитися з сутністю цієї стадії. При цьому тлумачення поняття «індивідуалізація» вони здебільшого зводили до індивідуального підходу (78%). Лише 22% педагогів надали адекватну відповідь.

Здебільшого не розуміють опитувані й вік дитини (класи), з яким найбільше пов'язується стадія індивідуалізації в умовах навчання у спеціальній загальноосвітній школі (50%).

Педагоги недостатньо зорієнтовані також у визначенні предмета корекційного впливу на цій стадії соціалізації. При цьому 35% опитуваних зовсім не змогли визначитися з предметом корекційно-розвивального впливу. І

лише 17% респондентів вказали на розвиток індивідуальних особливостей і можливостей дитини, становлення особистості учня на основі розвитку його самосвідомості та самооцінки. Не всі вчителі і вихователі пов'язують успішність індивідуалізації з професійно-трудовою підготовкою учнів в умовах їх навчання у спеціальному закладі.

Слід зазначити, що не зорієнтованість респондентів у питаннях сутності стадії індивідуалізації, недостатність або повна відсутність відповідних знань і досвіду практичної роботи не дають змогу педагогічним працівникам визначитися з труднощами роботи з дітьми, надати пропозиції щодо підвищення ефективності такої роботи.

Ми виявили у педагогів недостатність знань і щодо наступної стадії соціалізації – інтеграції. Слід зазначити, що їхні відповіді майже з усіх питань запропонованої анкети були найгіршими. Вони не можуть визначити відповідний предмет корекційно-розвивального впливу: згідно з їх поглядами, основна увага повинна приділятися залученню дітей до суспільно-корисної праці. Їм важко пояснити, як виконання дитиною певних соціальних ролей у спеціальній школі може вплинути на процес її інтеграції. Не маючи знань щодо стадії інтеграції, педагоги не можуть визначити, за допомогою яких педагогічних засобів потрібно здійснювати відповідну корекційно-розвивальну роботу щодо формування особистості дитини на цій стадії. Отже, питання забезпечення соціалізації у спеціальній загальноосвітній школі на стадії інтеграції ми виділили як найслабшу ланку навчально-виховного процесу. Педагоги відчувають гостру необхідність у конкретних методичних рекомендаціях.

Як показали результати дослідження, більшість педагогів правильно розуміє сутність стадії ранньої трудової підготовки у процесі соціалізації учнів в умовах спеціальної школи (96%), правильно визначає вік (класи), з яким пов'язується ця стадія (91%), предмет корекційно-розвивального впливу (85%), що свідчить про традиційне орієнтування роботи на реалізацію завдань передусім професійно-трудової підготовки учнів, яка у нових соціально-

економічних умовах розвитку суспільства стала пов’язуватись з соціалізацією дітей. Тому більшість педагогів ототожнює питання професійного самовизначення, працевлаштування з реалізацією питань соціалізації. Корекційно-розвивальна робота у цьому напрямі характеризується більшим розумінням і визначеністю, їй приділяється більше уваги, ніж на попередніх стадіях. Педагоги розуміють основні напрями здійснення такої роботи, а тому дають виважені відповіді на більшість запитань щодо професійно-трудової підготовки учнів.

Таким чином, практична робота щодо забезпечення формування особистості дитини зазначеної категорії в процесі соціалізації в спеціальній школі не носить цілеспрямованого, систематичного і цілісного характеру. Не виявлено у навчально-виховних планах спеціальних шкіл й відповідних розділів роботи, елементи якої епізодично проводяться лише окремими педагогами. Недостатня результативність такої роботи обумовлена й недостатнім методичним забезпеченням вчителів. Практика спеціальної загальноосвітньої школи свідчить про гостру необхідність розроблення теоретичних і практичних питань соціалізації дітей з особливими потребами.

Отже, отримані дані підтвердили наше припущення про необхідність надання теоретичної та методичної допомоги педагогічному колективу спеціальних загальноосвітніх шкіл щодо забезпечення формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації на всіх стадіях в умовах спеціальної школи.

Забезпечення соціалізації дітей з психофізичними порушеннями здійснюється в процесі цілеспрямованої корекційно-виховної роботи в спеціальному закладі освіти. У зв’язку з цим, основною метою нашого дослідження є розроблення педагогічної системи її забезпечення, пошук адекватних педагогічних засобів забезпечення соціалізації дітей зазначеної категорії, що передбачає передусім виявлення у них рівня сформованості особистісних якостей, що буде розглянуто у наступному розділі.

Висновки до першого розділу

Отже, результати вивчення стану розробленості проблеми у психолого-педагогічній літературі дають підставу для наступних висновків:

1. Проблема соціалізації дітей, зокрема дітей з психофізичними порушеннями, у педагогічній науці розглядається як дуже складна, важлива й актуальна на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни.

2. Проблема соціалізації дітей розглядається в контексті педагогічної науки. Забезпечення соціалізації відбувається в результаті застосування педагогічної системи в умовах загального процесу навчання й виховання, яка включає соціальні та суспільно значущі цілі, зміст, організаційні форми, методичні засоби.

3. Соціалізація − це процес формування особистості у певних соціальних умовах; процес засвоєння людиною соціального досвіду, в ході якого вона перетворює його у власні цінності та орієнтації, вибірково залучає до своєї системи поведінки ті норми і шаблони, які прийняті у суспільстві або групі. У процесі соціалізації у людини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй можливість стати дієздатним учасником соціальних відносин.

4. Соціалізація розглядається як умова формування особистості. При цьому засвоєння соціального досвіду здійснюється поетапно, у різні вікові періоди розвитку.

5. Особистість набуває свого розвитку на різних етапах онтогенезу. Кожен віковий період характеризується сукупністю специфічних закономірностей розвитку – певними змінами, психічними новоутвореннями, основними досягненнями. Становлення особистості розуміється як зміна вікових етапів, на кожному з яких відбувається узгодження індивідуальних, біологічних чинників із соціальними. Виділяють наступні вікові періоди розвитку особистості: переддошкільний вік (раннє дитинство), дошкільний вік, молодший шкільний вік, середній шкільний вік (підлітковий), старший

шкільний вік (юнацький). Для кожного віку дитини стають особливо значущими своя специфічна соціальна група, вид активності та авторитетна особа.

6. На процес соціалізації людини впливає комплекс чинників, під якими розуміються обставини, які визначають її соціальну поведінку та активність. Найбільшого значення для перебігу соціалізації набувають сім’я, школа, спілкування з оточуючими людьми. Провідна роль у забезпеченні соціалізації відводиться педагогічному процесу спеціального закладу освіти, зміст, методи та організаційні форми якого мають особливі можливості досягнення поставленої мети.

РОЗДІЛ 2
ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Організація та методика констатувального експерименту

Для виявлення рівня сформованості особистісних якостей у дітей з психофізичними порушеннями ми провели констатувальний експеримент, у якому брали участь діти старшого дошкільного віку.

Метою нашого дослідження було виявлення сформованості особистісних якостей дітей, а саме: рівня розвитку взаємин з оточуючими людьми та однолітками, рівня самооцінки; певних якостей особистості дитини, її нахилів та інтересів; комунікативних здібностей та ін.

У констатувальному експерименті брали участь вихованці Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 100 Запорізької міської ради: дві групи дітей дошкільного віку (5-6 років). Одна група дітей – експериментальна (10 осіб), друга – контрольна (10 осіб).

Експеримент передбачав проведення з дітьми бесід, спостережень за їх сюжетно-рольовою грою та серію методик, виконання яких було спрямовано на визначення означених вище якостей.

Методика 1. «Хто в якому будиночку живе».

Мета: визначити ставлення кожної дитини до всіх дітей групи, уявлення дитини про те, чи подобається вона сама кожному з дітей групи, якою є кожна дитина в очах решти дітей. Можна також дізнатися, які діти користуються особливою симпатією чи антипатією кожного з однолітків, що саме подобається або не подобається дітям один одному.

Хід завдання:

Кожна дитина в індивідуальній бесіді з вихователем розподіляє по двом будинкам усіх дітей своєї групи, залежно від симпатії (червоний будинок) або

антипатії (сірий будинок). Через гру виявляється рівень взаємин дітей кожної групи, тобто: кого з дітей групи дитина найбільше любить, кого найбільше не любить; до кого з дітей просто добре ставиться, а до кого – погано; причини симпатій і антипатій; як ставляться всі інші діти групи до певної особи; чи є діти, які ставляться до цієї дитини особливо добре чи особливо погано, хто ці діти; наскільки збігається власний вибір дитини з її припущеннями про те, хто вибере її; збіг усіх трьох параметрів: кого дитина обирає сама, хто її обирає, хто мав би обрати її за власним припущенням дитини.

Після проведення обстеження в протоколі фіксується: збіг усіх трьох параметрів (кого дитина обирає сама, хто її обирає, хто мав би обрати її за власним припущенням).

Результати розв'язання запропонованих завдань оцінювались за рівнями:

- високий рівень: до цього рівня відносимо найбільш благополучних у спілкуванні дітей, які досягають успіху в певній діяльності, вміють грати і ладнати з іншими дітьми, які, зазвичай, веселі та привітні;

- середній рівень: до цього рівня відносимо дітей, які мають деякі ускладнення у спілкуванні, які не люблять своїх однолітків, самі не користуються симпатіями в групі і невпевнені у собі;

- низький рівень: до цього рівня відносимо дітей, які мають суттєві ускладнення у спілкуванні, з якими їх однолітки не мають бажання спілкуватися.

Ураховуючи результати обстеження, можна визначити, чому інші однолітки не люблять цю дитину, чому вона сама не любить інших, і з'ясувати, чи права вона, припускаючи, чому до неї інші однолітки ставляться погано. Можна також виявити ступінь адекватності самооцінки дитини (завищена – занижена – адекватна).

Наступним кроком нашого дослідження ми обрали проведення індивідуальної бесіди на виявлення у дитини певних особистісних якостей.

Методика 2. Бесіда-розмова «Я і мої друзі».

Мета: виявити певні особистісні якості дитини, її інтереси та нахили.

Питання:

- В які ігри ти любиш грати?

- Ким би ти хотів бути у грі?

- Чому тобі подобається ця роль?

- Кого б ти вибрав за старшого в цій грі?

- Чому ти вибрав саме цього хлопчика (дівчинку)?

- Що тобі подобається в цій дівчинці (хлопчику)?

- Які його (її) вчинки ти схвалюєш?

- Які його (її) вчинки ти вважаєш поганими?

Далі було проведено спостереження за поведінкою дитини, виконання нею соціальних ролей в процесі проведення сюжетно-рольової гри («Дочки-матері», «Магазин», «Лікарня» тощо) для виявлення зазначених вище якостей дитини.

Методика 3. «Соціальний статус».

Мета: визначити здатність дитини вступати в контакт, її можливість взаємодіяти та спілкуватися, поводитися з дорослими (соціальний статус).

Було обрано наступне обладнання: два аркуші паперу (протоколи на кожну дитину). Один протокол отримує той дорослий, до якого буде звертатися дитина, інший залишається у вихователя, куди він заносить всі дії дитини, передусім усвідомлення нею завдання, зміст другого протоколу. На індивідуальне обстеження дітей відводиться два-три дні. Педагог заздалегідь попереджає колег, які погодились взяти участь в експерименті: слід не тільки вислухати дитину, а й ставити зустрічні запитання, констатувати її відповіді.

Хід дослідження:

Вихователь збирає дві групи (контрольну та експериментальну) і запитує, наприклад: «Хто піде до медичної сестри і запитає, чи можна сьогодні, в цю негоду, зібратися на прогулянку (у протоколі фіксуються прізвища всіх, хто виявив бажання). Аналогічні завдання, модифіковані (іншого змісту і звернення до іншого співробітника) отримують інші учасники.

На підставі отриманих відповідей заносимо до протоколу:

1. Чи виявила дитина бажання виконати доручення сама або її попросили; як вона відреагувала на це прохання. При цьому враховується наступне:

а) чи знає дитина, куди і до кого вона йде;

б) той, до кого її направляють, в цей момент повинен знаходитись на своєму робочому місці.

2. Другий експериментатор фіксує: привітавшись з дитиною, вислухавши її, запитавши, як звуть, з якої вона групи, як звуть її вихователя, як вона відповідає на поставлені питання; дослівно записує хід зустрічі; після повернення дитини в групу, вихователь запитує її, як пройшла зустріч.

Результати розв'язання запропонованих завдань оцінювались за рівнями:

- високий рівень: до цього рівня відносимо дітей, які самі виявили бажання виконувати певні доручення, передавати інформацію і відповідати адекватно на запитання дорослих; дітей, які виконують завдання за незначною допомогою педагога;

- середній рівень: до цього рівня відносимо дітей, які самі виявили бажання виконати доручення, але їх сутність передавали не зовсім точно, а завдання виконували з незначними помилками;

- низький рівень: до цього рівня відносимо дітей, які не виявили бажання виконувати завдання; при цьому інформацію передають неточно; виконують завдання із суттєвими помилками або відмовляються взагалі.

Методика 4. «Хто є хто у казці».

Мета: визначення вміння дітей орієнтуватися в соціальній ситуації, оволодіння ними певними нормами та правилами поведінки, розуміння поведінки інших людей.

Хід дослідження:

Обстеження проводиться в два етапи:

І – інсценування казки братів Грімм «Заєць та Їжак».

ІІ – індивідуальна бесіда за змістом казки.

У роботі приймають участь двоє дорослих – один задає запитання («Про

що домовилися Їжак та Заєць? Хто переміг у змаганні? Хто насправді швидше бігає? Хто більше привабливий – Їжак чи Заєць? Чому? Чому Їжак обдурив Зайця?»), другий – записує відповіді до протоколу.

Результати розв'язання запропонованих завдань оцінювались за рівнями:

– високий рівень: до цього рівня відносимо дітей, які відповідають на всі запитання правильно;

– середній рівень: до цього рівня відносимо дітей, які приймають, розуміють вчинки героїв казки, але не в змозі точно охарактеризувати її ситуацію;

– низький рівень: до цього рівня відносимо дітей, які не розуміють суті вчинків героїв казки; оцінюють тільки негативно вчинки героїв казки.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Аналіз отриманих результатів констатувального експерименту виявив украй низький рівень розвитку комунікативних здібностей дітей дошкільної групи з психофізичними порушеннями. Значна кількість дошкільників вступають у діалог з дорослими та однолітками, але обмежено, майже весь час грають по одному. Вони не можуть доповнити запропонований варіант сюжету гри, слабо виявляють бажання самостійно займатися продуктивною ігровою діяльністю. У них відсутня здатність фантазувати, вигадувати щось незвичайне, оригінальне. Без інтересу вони приймають запропоновану тему і часто не доводять її до кінця.

Гра є основним чинником соціалізації у дошкільному віці та важлива для розвитку будь-якої дитини, особливо – для розвитку дитини з психофізичними порушеннями. Між тим, навчальна програма, якою користуються педагоги дошкільного закладу освіти, не передбачає подібних занять, або фіксує їх обмежено, що явно знижує ефективність навчально-виховного процесу. Проведена діагностика переконала в необхідності цілеспрямованої,

систематичної, планової роботи з формування соціальної компетентності. Саме тому необхідним є розроблення корекційно-розвивальної програми для дітей зазначеної категорії, реалізація якої сприяла б формуванню особистісних якостей вихованців.

Отримані результати представлено у наступних таблицях:

Таблиця 2.1

Дані щодо визначення самосприйняття дітей з психофізичними порушеннями та їх ставлення до однолітків

Групи	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	2	20	4	40	4	40
Експериментальна	1	10	5	50	4	40

Як видно з таблиці, високий рівень зазначених вище якостей мають 20% опитуваних контрольної групи, тобто не зазнають труднощів у спілкуванні 2 дітей. У дітей експериментальної групи цей показник складає 10% (1 особа). Середній рівень складає 50% (5 дітей) експериментальної групи та 40% (4 дитини) контрольної. Категорія дітей, які мають низький рівень зазначених якостей, склала 40% для обох груп.

Таблиця 2.2

Дані щодо виявлення особистісних якостей у дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Діти, які виділяють позитивні (негативні) вчинки та якості людини		Діти, які не виділяють позитивні (негативні) вчинки та якості людини	
	осіб	%	осіб	%
Контрольна	5	50	5	50
Експериментальна	7	70	3	30

Отримані результати показали наступне: 50 % опитаних контрольної

групи і 70% експериментальної групи схвалили такі вчинки, як шанування батьків, допомога їм, піклування про бабусю з дідусем, слухатись вихователя, не ображати тварин; виділяли такі якості людини, як товариськість, активність, доброзичливість, зацікавленість. Менше половини дітей називали пріоритетними співчуття, чуйність тощо. Ними були названі також й погані вчинки, такі як: рвати квіточки в саду, ображати сестру або брата, обзиватися, кидатися камінням, битися та ін., тобто більшість з них виділяють позитивні або негативні якості людини. Слід зазначити, що 50% дітей контрольної групи і 30% дітей експериментальної групи зазнають суттєвих труднощів при відповідях на запропоновані запитання.

Отже, отримані результати вказують на необхідність корекційної роботи, спрямованої на формування особистісних якостей.

Таблиця 2.3

Дані спостереження за сюжетно-рольовою грою
дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Діти, які активні в грі		Діти, які виконують другорядну роль		Діти, які не беруть участь у грі	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	1	10	6	60	3	30
Експериментальна	2	20	6	60	2	20

Отримані дані показують, що кількість дітей, які активні в грі, склала 30%, а саме 1 дитина з контрольної групи та 2 – з експериментальної. Кількість дітей, які обирають другорядну роль у грі, склала 60% для обох груп. Кількість дітей, які спостерігали за грою і не брали в ній участі, відчували труднощі у спілкуванні, склала 50%, а саме: 3 дитини з контрольної групи та 2 – з експериментальної.

Отже, у дітей спостерігається дуже низький рівень сформованості ігрових навичок – рольові дії дітей є не завжди узгодженими. При цьому ми виявили часте перетинання рольових і реальних відносин граючих дітей, вони

висловлюють свою незгоду, невдоволення партнерами, відволікаються від мети гри і неповно втілюють задум. Діти або не хочуть грати, або не можуть розгорнути запропоновану дорослими гру. При цьому ігрова тематика залишається одноманітною. Рольова поведінка учасників гри характеризується відсутністю згуртованості, ініціативності, емоційної забарвленості.

Таким чином, гра дітей дошкільного віку зазначеної категорії характеризується низьким рівнем, що обумовлено наявністю у них певних вад розвитку, наслідком чого стає й порушення їхньої пізнавальної діяльності.

Таблиця 2.4

Дані щодо визначення комунікативних здібностей у дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	2	20	5	50	3	30
Експериментальна	2	20	5	50	3	30

Отримані дані показують, що високий рівень зазначених вище здібностей виявлено лише у 20% опитуваних, а саме: по 2 дитини з кожної групи. Середній рівень склав 50% дітей обох груп. Низький рівень зазначених здібностей виявлено у 30% дітей обох груп.

Таблиця 2.5

Дані щодо визначення рівня соціальної компетентності у дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	2	20	4	40	4	40
Експериментальна	2	20	3	30	5	50

Як видно з таблиці, високий рівень розвитку комунікативних здібностей та вміння орієнтуватися в соціальній ситуації, розуміти поведінку інших людей,

здатність оцінювати своє ставлення до позитивних і негативних вчинків, виявлено у незначної кількості опитуваних (по 20%); середній рівень склав 70%. а саме: 4 особи контрольної групи (40%) та 3 особи експериментальної групи (30%). Низький рівень соціальної компетентності визначено у 4 осіб контрольної групи (40%) та у 5 осіб експериментальної групи (50%).

Отже, отримані результати є приблизно однаковими для дітей обох груп і вказують на необхідність впровадження спеціальної корекційної роботи, спрямованої на формування особистісних якостей дитини дошкільного віку з психофізичними порушеннями в процесі її соціального становлення, соціалізації взагалі.

Висновки до другого розділу

Отримані дані щодо виявлення рівня сформованості особистісних якостей у дітей з психофізичними порушеннями дають підстави зробити наступні висновки:

1. У дітей виявлено недостатній рівень розвитку особистісних якостей: високий рівень цих якостей мають лише 15% опитуваних. Суттєві труднощі у них виявлено щодо адекватного використання та розвитку своїх можливостей у позакласний час (в ігровій діяльності, у різних життєвих ситуаціях).

2. Діти дошкільного віку зазначеної категорії характеризуються низьким рівнем розвитку комунікативних здібностей: високий рівень здібностей виявлено лише у 20% опитуваних.

3. У дітей спостерігається також низький рівень сформованості ігрових навичок – рольові дії дітей є не завжди узгодженими.

4. Протиріччя між сучасними вимогами сьогодення і недостатнім формуванням особистісних якостей у дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації визначає необхідність пошуку педагогічних засобів, спрямованих на підвищення ефективності цього процесу в умовах спеціального

дошкільного закладу освіти.

5. Корекційно-розвивальна робота з дошкільниками має спрямовуватися щонайперше на засвоєння соціального досвіду щодо соціальних норм, цінностей, правил поведінки і спілкування.

РОЗДІЛ 3
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ПРОЦЕСІ ЇЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

3.1. Організація та методика формувального експерименту

У формувальному експерименті брали участь вихованці Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 100 Запорізької міської ради. Контрольну групу (10 осіб) та експериментальну групу (10 осіб) склали діти з психофізичними порушеннями старшого дошкільного віку (5-6 років).

З дітьми експериментальної групи проводилася спеціально організована корекційна робота за розробленою нами методикою. Експеримент проводився впродовж трьох місяців. На завершальному етапі було передбачено контрольний зріз, в якому брали участь діти експериментальної та контрольної груп. Робота з дітьми контрольної групи проводилась без суттєвих змін, без певних нововведень, тобто у рамках навчально-виховної програми дошкільного закладу освіти.

Метою експерименту є довести ефективність проведення спеціально організованої роботи з використанням корекційних методик в процесі ігрової діяльності, що сприятиме формуванню особистісних якостей дітей з психофізичними порушеннями.

Зверталась увага, перш за все, на формування дружніх і теплих стосунків між дітьми. Методика передбачала навчання дітей позитивним прийомам спілкування, виявленню і аналізу причини конфліктів, умінню самостійного їх урегулювання. Ця робота відрізнялась певною послідовністю і мала колективний характер; було задіяно музичного керівника дитячого закладу освіти і вихователів груп.

Отже, з метою виявлення індивідуальних особливостей дитини та її здібностей, нами було проведено діагностику, спрямовану на встановлення

вихідних рівнів розвитку комунікативної сфери. Використані методи і методики умовно було розділено на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних методів було віднесено такі, які дають можливість зафіксувати зовнішньо сприйняту картину взаємодії дітей у групі однолітків. Подібна картина, так чи інакше відображає характер їх взаємовідносин. При цьому констатуються особливості поведінки окремих дітей, їх симпатії чи антипатії. Для цього було застосовано метод спостереження.

Суб'єктивні методи було спрямовано на виявлення внутрішніх глибинних характеристик ставлення дитини до своїх однолітків, які давали певну картину її особливостям та самосвідомості. На цьому етапі дослідження було створено емоційно-сприятливу атмосферу для дітей, тобто налагодження з ними контактів, зняття емоційної напруги, розгортання позитивних відносин та взаємодії.

У ході формувального експерименту ми залучали в гру малоактивних дітей, які відрізнялись пасивністю. З цією метою використовувались різноманітні методи та прийоми: стимулювання їх діяльності та вчинків, заохочення, розв'язання творчих вправі тощо.

Отже, для підтримки діалогу з дітьми було проведено бесіду за участю казкового персонажу – ляльки-Петрушки «Моя допомога дорослим».

Мета: формування у дитини таких якостей як доброзичливість, ввічливість, повага до оточуючих; здатність оцінювати своє ставлення до позитивних і негативних вчинків.

Хід бесіди:

Діти відповідають на запитання Петрушки, в результаті чого вибудовується рольовий діалог між учасниками бесіди. Якщо розмова згасає, педагог долучається до бесіди і задає запитання той чи іншій дитині. У цьому випадку гра приймає зовсім інший варіант, розвиток, залучаються й інші персонажі. Діти радіють від цікавої та позитивної зміни подій, захоплюються спільною діяльністю.

З дітьми експериментальної групи проводиться гра «Вигадування», яка

займає не більше 10-15 хвилин.

Хід гри:

Учасників гри саджають так, щоб вони бачили один одного. Поступово в гру включається до 3-х дітей, тому що більша кількість учасників є не доцільною. Після цього дітей націлюють на слухання один одного, продовження розповіді партнера.

Запропоновано кожній дитині розповісти про себе «Як я живу вдома». Розповідь відбувається у вільній обстановці, без оцінок якості дитячого мовлення та вимог щодо повноти розповіді. Важливо, щоб дитина передала загальний зміст. Після її викладу було запропоновано передати «хід» іншій дитині. Якщо діти були не в змозі продовжувати розповідь, педагог здійснював певну допомогу навідними питаннями.

У міру оволодіння вмінням спільно комбінувати різноманітні події, ми стимулювали дітей до об'єднання різних сюжетів гри з відповідною рольовою взаємодією (наприклад, доктор дзвонить бабусі, щоб дізнатися, як її самопочуття після недавньої хвороби).

У спільній грі з дітьми ми поступово переводили їх до використання все більш складного і знайомого їм сюжету, а потім – до використання нового.

У процесі виконання завдань дітей було зорієнтовано на слухання один одного, продовження розповіді партнера. Таким чином дошкільники намагалися реалізувати свої комунікативні можливості і діяти злагоджено. Вони вчилися вибудовувати нові послідовності подій і при цьому орієнтуватися на партнерів-однолітків: пояснювати, яку подію було бажання розгорнути в наступний момент гри, прислухатися до думки партнерів (бо вони можуть запропонувати інші події); навчались комбінувати запропоновані самою дитиною та іншими учасниками події сюжети в загальному варіанті гри.

Також з дітьми проводились ігри (див. Додаток А), метою яких було розвинення у дітей почуття власної значущості, самоповаги; навчання дітей долати замкнутість, пасивність; формування вміння проектувати свої дії, вступаючи в співтовариство з іншими дітьми, узгодження з ними своїх дій,

дотримання правил співпраці у спільній діяльності; формування можливості встановлення теплих відносин із членами сім'ї, способів прояву допомоги, піклування, поваги; формування засобів мовленнєвої комунікації; формування поняття: «добрі слова ведуть до добрих вчинків»; накопичування досвіду практичних дій подолання емоційного стану неблагополуччя; розвиток у дітей здатності аналізувати свою поведінку, орієнтуючись на загальноприйняті норми і правила поводження у суспільстві.

Отже, участь вихователя в дитячій діяльності і розгортання в ній партнерських відносин, стало запорукою того, що діти проявляли більшу щирість у спілкуванні, особливо в тих випадках, коли педагог підтримував бесіду дітей про героїв мультфільмів, перебував у курсі дитячих інтересів, включався до обговорення дитячого задуму, підтримував думку інших дітей, підкреслював гідність задуму дитини. Як наслідок, діти активно вступали в бесіду з вихователем, підтримували рольовий діалог, дружно брали участь в іграх. У них появлялась довіра до вихователя, суттєва впевненість в собі, можливість участі у спільній діяльності.

У ході експерименту значне місце посідала індивідуальна робота з дітьми, в якій ми намагалися показати свою доброзичливість, зацікавленість в кожній дитині. Особливого значення така робота мала для малоактивних, часто конфліктуючих і замкнутих дітей, які не могли задовольнити свою потребу в прийнятті їх іншими дітьми та дорослими.

З метою зняття емоційного напруження у дітей, в експериментальній групі штучно було створено обстановку дозволу. Для цього використовувався метод «мозкового штурму», який виникав «раптово» при розв'язанні будь-якого завдання, під час обговорення морального вчинку, випадку або події із життя або художнього твору. Діти самі, по ходу обговорення, коректували висловлювання, ідеї, їх аналізували (які гарні і які погані, яку ідею можна реалізувати найбільш швидко, легко та ін.). Спостерігаючи за дітьми можна було визначити більш уважне ставлення їх один до одного в умовах спільної діяльності, що пов'язано з появою інтересу до партнера-однолітка, як носія

нового.

3.2. Результати дослідження та їх аналіз

З метою з'ясування впливу експериментальної програми щодо формування особистісних якостей у дітей з психофізичними порушеннями, було проведено серію методик на визначення означених вище якостей, які були аналогічні тим, що було запропоновано дітям на констатувальному етапі нашого дослідження.

Отримані результати наведено у наступних таблицях:

Таблиця 3.1

Дані щодо визначення самосприйняття у дітей з психофізичними порушеннями та ставлення до однолітків

Групи	Діти, які найбільш благополучні у спілкуванні		Діти, які зазнають труднощів у спілкуванні		Діти, які майже не спілкуються	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	3	30	5	50	2	20
Експериментальна	9	90	1	10	-	-

Як видно з таблиці, взаємини дітей в експериментальній групі значно покращились, показники найбільш благополучних у спілкуванні дітей склали 90% (9 осіб) і лише 10% (1 особа) визначено дітей, у яких виявлено певні труднощі у спілкуванні. При цьому не виявлено дітей, які майже не спілкуються.

Натомість, у дітей контрольної групи ці показники суттєво не змінились і є значно нижчими (30% найбільш благополучних дітей у спілкуванні, 50% – зазнають суттєвих труднощів, 20% – майже не спілкуються). Установлено, що всі діти експериментальної групи проявляють ініціативу, легко вступають в

контакт при розмові з дорослими та однолітками, що свідчить про позитивну соціальну адаптацію дітей цієї групи.

Відтак, можна зробити висновок, що спеціально розроблена корекційна програма щодо формування у дошкільників особистісних якостей суттєво впливає на якість зазначених показників.

Таблиця 3.2

Дані спостереження за сюжетно-рольовою грою
дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Діти, які активні в грі		Діти, які виконують другорядну роль		Діти, які не беруть участь у грі	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	2	20	4	40	4	40
Експериментальна	9	90	1	10	-	-

Як бачимо, результати спостереження за сюжетно-рольовою грою дошкільників експериментальної групи показали достатній рівень розвитку комунікативності дітей, 90% (9 осіб) не відчувають труднощів у спілкуванні з однолітками, охоче вступають в гру, проявляють інтерес, обирають для себе головні ролі позитивних героїв, залучають до гри малоактивних дітей. І лише 10% (1 особа) зазнають незначних труднощів та виконують другорядну роль. Проведення системної роботи щодо організації сюжетно-рольових ігор згуртовує дитячий колектив: діти стають дружними, підтримують товариські стосунки, проявляють зацікавленість у соціальній взаємодії.

При цьому показники контрольної групи майже не змінились, відповідно: 20% (2 особи), 40% (4 особи), 40% (4 особи).

Як показують дані таблиці 3.3, після проведення корекційної роботи всі опитані (100%) з експериментальної групи виділяють такі якості людини як активність, відповідальність, чуйність, співчуття, акуратність, товариськість, доброзичливість, зацікавленість та ін. Вони називають позитивними вчинки: дбайливе ставлення до іграшок, шанування батьків, допомога їм, піклування

про бабусю з дідусем, догляд за тваринами та ін. Також дошкільниками було названо погані вчинки та негативні вчинки.

Таблиця 3.3

Дані щодо виявлення особистісних якостей
у дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Діти, які виділяють позитивні (негативні) вчинки та якості людини		Діти, які не виділяють позитивні (негативні) вчинки та якості людини	
	осіб	%	осіб	%
Контрольна	5	50	5	50
Експериментальна	10	100	-	-

Натомість, у опитуваних (50%) контрольної групи виникали суттєві труднощі щодо виділення позитивних та негативних якостей людини, відповідні показники залишились аналогічними тим, що були на констатувальному етапі.

Таблиця 3.4

Дані щодо визначення комунікативних здібностей
у дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	3	30	5	50	2	20
Експериментальна	9	90	1	10	-	-

Як бачимо, показник високого рівня комунікативних здібностей у дітей експериментальної групи, склав 90% (9 осіб) та 10% (1 особа) середнього рівня. При цьому показників низького рівня виявлено не було. Це свідчить про позитивні результати спеціальної корекційної роботи. Діти цієї групи стали більш ініціативними, комунікативними у спілкуванні з дорослими та однолітками. Результати дітей контрольної групи майже не покращились і були

аналогічними показникам на констатувальному етапі: більшість дошкільників знаходяться на середньому рівні (50%) і низькому рівні (20%).

Таблиця 3.5

Дані щодо визначення рівня соціальної компетентності у дітей з психофізичними порушеннями

Групи	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Контрольна	2	20	4	40	4	40
Експериментальна	8	80	2	20	-	-

Як видно з таблиці, високий рівень соціальної компетентності у дітей експериментальної групи склав 80% (8 осіб) та лише 20% (2 особи) – середній рівень. При цьому низький рівень не було виявлено у жодної дитини. Це свідчить про те, що за допомогою спеціальної корекційної роботи, рівень розвитку комунікативних здібностей в процесі соціалізації, значно підвищується. Діти вміють орієнтуватися в соціальній ситуації, опановують норми і правила соціальної поведінки, поводження в різних життєвих ситуаціях завдяки розвитку у них особистісних якостей.

Натомість, результати дітей контрольної групи не змінилися і є аналогічними тим, що було виявлено на констатувальному етапі.

Отже, отримані результати у дітей експериментальної групи після проведення формувального етапу є значно вищими, що свідчить про ефективність проведення спеціально організованої роботи з використанням корекційних методик, спрямованих на формування особистісних якостей у дітей з психофізичними порушеннями.

3.3. Методичні рекомендації щодо оптимізації формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації

Затримка психічного розвитку у дитини обумовлює несвоєчасне формування як ігрових, так і значущих функцій, елементів навчальної діяльності та перешкоджає досягненню певного рівня готовності до шкільного навчання. При цьому специфічно та своєрідно розвивається ігрова діяльність дитини. Тому, дуже важливо, спираючись на можливості дитини та знаючи її особливості, своєрідність її ігрової діяльності, вміло проводити відповідну корекційно-розвивальну роботу. Це буде впливати на формування особистості дитини в цілому, її подальшу соціалізацію взагалі.

У дітей з психофізичними порушеннями виявлено неповні уявлення щодо соціального оточення, а також відсутність усвідомлених життєвих перспектив, пасивне ставлення до громадських доручень. Відомо, що значну роль в процесі формування у дитини активної життєвої позиції відіграє дитячий колектив. Саме тому рекомендується створювати позитивний мікроклімат у групі однолітків, який дає можливість включити всіх дітей у діяльність з урахуванням їх особливостей, особистісних якостей та нахилів.

Також важливою є підготовка дітей до самостійного життя в майбутньому. В цьому контексті повинна здійснюватися робота щодо формування комунікативних навичок, а також самообслуговування.

Для успішної соціалізації необхідно розширювати побутовий та соціальний досвід дітей з психофізичними порушеннями, приділяти увагу використанню теоретичних знань у повсякденному житті. Для цього рекомендується пов’язувати певні теоретичні поняття з навколишньою дійсністю. На предметах загальноосвітнього циклу маємо за можливістю наближати виховний процес до реальних, життєвих умов, наприклад моделювати різноманітні життєві ситуації. При вихованні дітей зазначеної категорії необхідно включати у процес активної практичної діяльності. Слід зазначити, що засвоєння предметних дій буде найбільш ефективним при

створенні умов для емоційного, ситуативно-ділового спілкування з дорослим.

Для успішної соціально-трудової адаптації у майбутньому, треба формувати у дошкільників адекватне прийняття своєї соціальної ролі та ролей оточуючих. Тому доречно процес соціалізації дитини здійснювати на підставі соціальних сюжетно-рольових ігор, які на основі життєвих, літературних, фільмових вражень вільно відтворюють соціальні відносини, певні ситуації реального життя. Ця особливість сюжетно-рольових ігор виступає технологією апробації дитиною майбутніх соціальних ролей, що у подальшому відіграє провідну роль у процесі самовизначення особистості, пошуку її власної ідентичності. При ретельній організації такі ігри впливають на соціалізацію дитини значно більше, ніж оповідання чи бесіда.

Однією з ключових умов успішного проведення рольових ігор є здатність педагога переходити із «дорослого» стану в ігровий стан «дитинства». Уміння в ігровій формі уподібнитися дитині викликає у неї довіру, а педагог сприймається як товариш.

При цьому важливими стають виховні ігри, які мають тренінговий характер. Ці ігри потребують особливої інформативної підготовки дітей, під час якої вони знайомляться з нормами і правилами соціального поводження. На основі таких знань у дітей формуються відповідні вміння та навички поведінки, певні особистісні якості.

Розв’язуючи питання соціалізації дітей з психофізичними порушеннями, особливої уваги заслуговує створення умов набуття їх власного досвіду методом спроб та помилок. Ігри та вправи, в яких діти діють методом спроб, розвивають у них увагу до властивостей і відносин предметів, формують цілісне сприйняття оточення. Для правильного та своєчасного включення мовлення процес спілкування необхідно спочатку ознайомитись з предметом, його якістю та властивістю, навчити дитину вирізняти ці властивості з інших предметів.

Соціальні навички з дітьми відпрацьовуються виключно в різноманітних життєвих ситуаціях і у відповідний для цього час. Паралельно повинна

проводитися робота з батьками. Отже, в роботі з дітьми зазначеної категорії необхідно дотримуватися єдиної тактики всім, хто їх оточує. Тому у заняття з дитиною залучають не тільки педагогів, а й інших членів сім'ї. При цьому заняття мають бути цікавими і збалансованими. Наприклад, робота з картинками, це зображено знайомі предмети, тварини, діти, дорослі та їхні дії. Підбирати картинки необхідно так, щоб можна було співвіднести їх з навколишнім оточенням. Головне, щоб перегляд викликав у дитини позитивні емоції, супроводжувався описом зображеного.

Спілкуючись з дітьми, необхідно дотримуватися спокійної привітної інтонації; більше розмовляти, озвучувати кожні дії дитини. Розмовляючи з дитиною, треба дати їй певний час на відповідь. Важливим стає розуміння дитиною, як адекватно вести себе вдома і в громадських місцях; виконання правил поведінки на вулиці; критичне ставлення дитини до своїх вчинків; контролювання категоричного бажання: «Я хочу!» Тісний і доброзичливий контакт із дитиною сприяє формуванню в неї навичок міжособистісного спілкування.

Отже, можна виділити головні напрями роботи щодо розвитку навичок спілкування у дітей з психофізичними порушеннями:

- розвиток уміння концентрувати увагу і реагувати на звернення оточуючих;

- розвиток сприйняття мови;

- розвиток уміння наслідувати;

- розвиток уміння дотримувати черговість;

- розвиток уміння застосовувати навички спілкування в повсякденному житті.

Щоб діти завжди були зацікавлені щодо запропонованих завдань, брали в них активну участь, потрібно створити в неї стійкий інтерес до певної діяльності, а потім – його підтримувати різними прийомами. Якщо у спільній діяльності дітей ставиться кілька завдань, які вони мають виконувати по черзі, то спочатку треба пояснити весь зміст вправи, а потім розподілити обов'язки

між дітьми. Обов'язково треба поцікавитись, як діти зрозуміли завдання. Важливу роль відіграє й оцінка, яку педагог дає вчинкам і діям дітей. Отже, від правильного оцінювання залежить, чи захотять діти в подальшому займатись певною діяльністю.

Можна виділити основні завдання блоку корекційно-розвивальних занять:

1. Формувати у дітей бажання висловитися, вносити свої пропозиції в тему, яка обговорюється.

2. Вчити дітей пригадувати факти з обговорюваної теми з власного досвіду або досвіду інших людей, а також імпровізувати (фантазувати), будувати припущення.

3. Вчити дітей слухати один одного і користуватися фактами, які отримали один від одного.

4. Вчити дітей приймати власне рішення, спираючись на моральну оцінку.

Корекційні завдання повинні формуватися відповідно до інтересів і можливостей дітей, враховувати їх соціальний досвід та вікові особливості. Корекційні заняття мають бути коротким і з різними видами діяльності. Наприклад: 15 хвилин – розвиток дрібної моторики, 15 хвилин – ігрові заняття, 15 хвилин – читання, переглядання ілюстрацій. Загалом – 45-50 хвилин. При виконанні колективної діяльності, необхідно пропонувати дітям завдання, що відповідають загальним проблемам усієї групи.

У процесі реалізації корекційної програми треба використовувати як традиційні методи навчання (наочні, словесні, практичні), так й інноваційні (ігротехніки, інтегровані заняття). Слід зазначити, що на перший план виходить наочно-образний характер навчання і виховання дошкільників із психофізичними порушеннями: використання комп'ютерних технологій, різних персонажів-ляльок, «обігравання» різноманітних життєвих ситуацій підвищує особистісний досвід дітей, сприяє формуванню позитивних особистісних якостей дітей.

Отже, педагогам треба чітко засвоїти: якщо дітям дошкільного віку з психофізичними порушеннями в систему корекційно-розвивальної, освітньої та виховної роботи, включити спеціально організовану корекційну роботу з різноманітними ігровими елементами, це буде сприяти формуванню особистості дітей, розвитку їх особистісних якостей а також соціалізації взагалі.

Висновки до третього розділу

Результати, які було отримано на формувальному етапі дослідження, дали підстави зробити наступні висновки:

1. Однією із найбільш важливих передумов успішної соціалізації дітей з психофізичними порушеннями є становлення їх особистості та підготовка до самостійного життя в умовах соціуму. Педагогічна робота з метою підвищення ефективності соціалізації дітей у спеціальному дошкільному закладі освіти має відбуватися послідовно, відповідно до вікових особливостей дитини, з проведенням спеціально розробленої корекційно-виховної роботи у позакласний час.

2. Експериментальна педагогічна робота набуває своєї ефективності за рахунок спеціально розробленої корекційно-розвивальної програми на підставі використання доцільно дібраних педагогічних засобів – методики, змісту, організаційних форм.

3. Результати запровадження розробленої спеціальної програми показали значне підвищення результатів за визначеними показниками у дітей експериментальної групи, що особливо позначилось на розвитку їх особистісних якостей.

4. У дітей дошкільного віку зазначеної категорії підвищився рівень розвитку комунікативних здібностей: показник високого рівня комунікативних здібностей у дітей експериментальної групи склав 90%. При цьому показників низького рівня виявлено не було.

5. У дітей спостерігається також достатній рівень сформованості ігрових навичок – рольові дії дітей є узгодженими, послідовними та усвідомленими.

6. Виявлено високий рівень соціальної компетентності у дітей експериментальної групи, який склав 80%. При цьому низький рівень не було виявлено у жодної дитини.

Отже, отримані результати у дітей експериментальної групи після проведення формувального етапу є значно вищими, що свідчить про ефективність проведення спеціально організованої роботи з використанням корекційних методик, спрямованих на формування особистісних якостей у дітей з психофізичними порушеннями.

ВИСНОВКИ

Аналіз отриманих результатів на констатувальному і формувальному етапах показав перевагу застосування розробленої нами спеціальної корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на формування особистості дитини з психофізичними порушеннями в процесі її соціалізації.

Так, результати дітей контрольної групи, які займались в умовах звичайної програми в спеціальному дошкільному закладі освіти, без внесення експериментальних нововведень, показали, що діти, як і раніше, зазнають суттєвих труднощів у спілкуванні з однолітками та дорослими: їм складно долати замкнутість, формувати вміння проектувати свої дії, вступаючи в співтовариство з іншими дітьми, узгоджувати з ними свої дії, пропонувати свою допомогу, дотримуватися правил, співпрацювати у спільній діяльності тощо. У дітей цієї групи виявлено низький показник здатності аналізувати свою поведінку, порівнюючи її із загально прийнятими нормами.

Крім того у дітей контрольної групи залишається низьким рівень сформованості ігрових навичок. Вони висловлюють свою незгоду, невдоволення партнерами, відволікаються від мети гри і неповно втілюють задум. Діти або не хочуть грати, або не в змозі розгорнути запропоновану дорослим гру. При цьому їхня ігрова тематика є одноманітною, а рольова поведінка характеризується відсутністю згуртованості, ініціативності, емоційної забарвленості.

Інші результати ми отримали від дітей експериментальної групи, які займались за розробленою нами спеціальною корекційно-розвивальною методикою, про що свідчать показники ефективності виконаних ними експериментальних завдань, які перевищили початкові, більш, ніж вдвічі, що свідчить про правильне, цілеспрямоване і усвідомлене їх виконання.

Експериментальне дослідження підтвердило, що спеціально розроблена корекційно-розвивальна робота щодо формування особистості дитини з

психофізичними порушеннями в процесі соціалізації, сприяє засвоєння нею соціальних норм, правил поведінки і поводження у соціумі. Слід зазначити, що розроблена нами спеціальна методика сприяє також розвитку комунікативних здібностей дитини, вмінню орієнтуватися в соціальній ситуації та підвищенню соціальної компетентності; розвитку самосприйняття та позитивного ставлення до однолітків; розвитку почуття власної значущості, самоповаги; подоланню замкнутості, пасивності; ініціативності, формування вміння проектувати свої дії, вступаючи в співтовариство з іншими дітьми; узгоджувати з ними свої дії, пропонувати свою допомогу, дотримуватися правил, співпрацювати у спільній діяльності; формуванню засобів встановлення доброго ставлення до членів сім'ї, способу прояву допомоги, піклування, поваги; накопичуванню досвіду практичних дій щодо подолання емоційного стану неблагополуччя; розвитку здатності аналізувати свою поведінку, порівнюючи її із загальноприйнятими нормами, формуванню таких особистісних якостей, як доброзичливість, ввічливість, повага до оточуючих; розвитку здатності оцінювати своє ставлення до позитивних і негативних вчинків та якостей дитини.

Як показало наше дослідження, період дошкільного дитинства є визначальним у процесі соціального становлення особистості. Від того, наскільки успішним буде формування особистісних соціально-психологічних механізмів дитини на цьому етапі соціалізації, залежить успіх її подальшого соціалізаційного процесу не тільки в період навчання у школі, але й у життєвому самовизначенні особистості.

Слід зазначити, що тенденції становлення дитини з психофізичними порушеннями є схожими з дитиною без вад розвитку. Ці порушення значною мірою носять вторинний характер, при всьому цьому особистість дитини все одно розвивається. І саме тому, при своєчасній правильній організації спеціального навчання і виховання, більш раннього корекційно-педагогічного впливу, можуть бути скориговано і упереджено багато недоліків розвитку особистості дитини.

Відтак, дуже важливо, спираючись на наявні потенційні можливості

дитини, її індивідуальні особливості, фахово організувати і проводити корекційно-розвивальну роботу. Це буде суттєво впливати на формування особистості дитини в цілому, розв’язання нею подальших питань соціалізації.

При цьому провідним видом діяльності дітей дошкільного віку є гра, як засіб соціалізації, що стає для дитини не тільки ефективним розвивальним середовищем а й засобом включення її в соціальні відносини. Саме у грі дитина оволодіває певною діяльністю, її ігрові дії завжди реальні та соціальні, спрямовані на реалізацію узагальненої соціальної функції дорослих; набуття досвіду, який трансформується із зовнішнього у внутрішній план психічної діяльності дитини, визначає її особистісний розвиток як суб’єкта предметної діяльності.

Отже, ми можемо стверджувати, що соціалізація є ефективним засобом формування особистості дитини з психофізичними порушеннями. Особливу роль у цьому процесі у дошкільному віці дитини відіграє гра. Відтак, на перший план виходить спеціально організований процес ігрової діяльності у спеціальному дошкільному закладі освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г. М. Соціальна типізація особистості як закономірність соціалізації. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ : НЕВТЄС, 2003. С. 97-102.
2. Адаптація дитини до школи / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. Київ : Мікрос-СВС, 2003. 111 с.
3. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики: наук.-метод. посіб. Київ : Освіта, 2007. 152 с.
4. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363с.
5. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ : Україна-Віта, 1995. 202 с.
6. Бех І. Д. Нові методології виховання підростаючої особистості. *Український соціум*. 2004. № 1(3). С. 88-95.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 273 с.
8. Бондар В. І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності. Київ : Радянська школа, 1988. 271с.
9. Варій М. Й. Загальна психологія: підруч. [для студ. психол. і педагог. спец.]. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Центр учбової л-ри, 2007. 968 с.
10. Варій М. Й., Ортинський В. Л. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. Київ : Центр учбової л-ри, 2007. 376 с.
11. Вержиховська О. М. Моральне виховання дитини з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку в сім'ї. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. 2008. Вип. 2. С. 36-44.
12. Висоцька А. М. Теоретичні засади формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів. *Дидактичні та соціально-психологічні*

аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. / за ред.: В. І. Бондаря, К. В. Луцько. Київ : Ін-т дефектології АПН України, 2000. С.43-46.

13. Вісковатова Т. П. Специфіка особистісно-орієнтованого підходу до розумово відсталих дітей у школах-інтернатах. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* / за ред. В. І. Бондаря. Київ : Наук. світ, 2001. Вип. 2. С. 31-36.
14. Вчимося жити самостійно: навч.-метод. посіб. [для роботи з учнями випускних класів інтернатних закл.] / Ж. В. Петрочко, О. М. Безпалько, О. М. Денисюк та ін. Київ : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. 204 с.
15. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 310 с.
16. Гайдукевич С. Є. Корекційно-розвиваюча робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку в умовах зміни реабілітаційних і освітніх парадигм. *Збірник наук. праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2010. Вип. XV. С. 21-25.
17. Глоба О. П. Регіональне реабілітаційне середовище як фактор соціалізації дітей і молоді з обмеженими психофізичними можливостями : монографія. Краматорськ : ДДМА, 2011. 348 с.
18. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и социальное самоопределение молодежи. Київ : Наук. думка, 1988. 144 с.
19. Горбенко С. Л. Напрями формування рольової поведінки розумово відсталих підлітків у малій соціальній групі. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології:* зб. наук. праць / за ред. Н. О. Макарчук. Київ : Освіта України, 2009. Вип. 4. С. 31-48.
20. Горностай П. П. Життєва компетентність в умовах обмеженого життєвого світу. *Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство*: наук.-метод. зб. / за ред. Н. Софій. Київ : Контекст, 2000. С. 44-47.
21. Горностай П. П. Личность и роль: ролевой подход в социальной психологии личности. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.

22. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / [Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В. та ін.]; наук. ред. А. М. Богуш. Луганськ : Алма-матер, 2006. 368 с.
23. Ерёменко И. Г. Олигофренопедагогика. Киев : Вища шк., 1985. 325 с.
24. Життєві кризи особистості: у 2 ч. / за ред.: Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова. Київ : ІЗМН, 1998.Ч. 1. 1998. 356 с.
25. Заверико Н. В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 1. С.30-36.
26. Загальна психологія: підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця : Нова книга, 2004. 704 с.
27. Засенко В. В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*: наук.-метод. збірка / за ред.: В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. Київ : Наук. світ, 2010. С. 3-7.
28. Захарова Н. М. Гра як засіб соціальної адаптації: зб. наук. праць. Київ : Освіта, 2005. Вип. 8. С. 152-156.
29. Канішевська Л. В. Проблеми виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей сиріт. *Соціалізація особистості*. 2000. Вип. 3. С. 226-239.
30. Капська А. Й. Принципи і закономірності соціально-педагогічної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2006. № 1(13). С. 5-22.
31. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 256 с.
32. Киричук О. В., Тарасюк С. О. Соціально-комунікативна активність дитини як фактор корекції відхилень в її індивідуальному розвитку. *Актуальні проблеми виховання та навчання студентів із особливими потребами*: зб. наук. праць / за заг. ред.: П. М. Таланчука, Г. В. Онкович. Київ : Ун-т «Україна», 2000. С. 103-115.
33. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Київ : Освіта, 1997. 263с.
34. Коломинский Н. Л. Развитие личности учащихся вспомогательной школы.

Киев : Рад. шк., 1978. 87 с.

35. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
36. Кононко Е. Л. Чтобы личность достоялась. Киев : Рад. шк., 1991. 221 с.
37. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). Київ : Освіта, 1998. 255 с.
38. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 612с.
39. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
40. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести – семи років в різних умовах життєдіяльності: дис. … кандидата пед. наук: 13.00.05. Слов'янськ, 2004. 240 с.
41. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навч. л-ри, 2003. 237 с.
42. Ліщинська Т. Л., Радіонова В. І. Індивідуалізація навчання дітей з інтелектуальною недостатністю на компетентнісній основі. *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. *Серія: Соціально-педагогічна*. 2009. Вип. XII. С. 216-218.
43. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб. Київ : ІЗИН, 1998. 112 с.
44. Лукашевич М. П., Бондарчук Л. В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2006. № 2. С. 25-30.
45. Максименко С. Д., Мул С. А. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект. *Проблеми сучасної психології*. 2009. Вип. 6. Ч. 1. С. 3-13.
46. Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. Психологія особистості : підручник / за ред. С. Д. Максименко. Київ : ТОВ «КММ», 2007. 296 с.

47. Москаленко В. В. Социализация личности. Київ : Вища шк., 1986. 200 с.
48. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підруч. [2-е вид., випр. та доп.]. Київ : Центр навч. л-ри, 2008. 688 с.
49. Ніколенко Д. Ф., Проколієнко Л. М. Індивідуально-психологічні особливості особистості: навч. посіб. Київ : Рад. шк., 1987. 43 с.
50. Овчіннікова Т. С. Інтегроване навчання і виховання дошкільників з обмеженими можливостями здоров'я в загальноосвітньому дитячому дошкільному закладі. *Вісник Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2009. Вип. XII. С. 76-80.
51. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: підручник : у 2 кн. Чернівці : Книги ХХІ, 2010. Кн. 1. 464 с.
52. Панок В. Г. Життєвий шлях і соціалізація особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Т. XI. Част. 2. Київ : Логос, 2007. С. 208-216.
53. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
54. Развитие личности учащихся в процессе общения / под ред. М. И. Боришевского. Киев : Вища шк., 1985. 79 с.
55. Раку А. И. Взаимодействие вспомогательной школы и семьи в социальной адаптации учащихся. Кишинев : Штиинца, 1982. 141 с.
56. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості. Київ : ІЗМН, 1996. 236 с.
57. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : монографія. / за ред. Г. О. Балла. Київ : ІПППО АПН України, 1998. 160 с.
58. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посіб. Одеса : Бакаєв В. В., 2009. 575 с.
59. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія. Київ : Міленіум, 2008. 400 с.

60. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини: підруч. Київ : Знання, 2008. 359 с.
61. Синьова Є. П. Особливості розвитку та виховання особистості при глибоких порушеннях зору: автореф. дис. … д-ра психол. наук: 19.00.08. Київ, 2013. 44 с.
62. Синьова Є. П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 442 с.
63. Соціальна педагогіка: підруч. / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Центр навч. л-ри, 2006. 468 с.
64. Сычева Е. Я. Взаимодействие семьи и школы в подготовке старшеклассников к семейной жизни: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Киев, 1989. 20 с.
65. Татьянчикова І. В. Проблема розвитку особистості дитини з інтелектуальними вадами в процесі її соціалізації. *Вісн. Україн. асоціації корекційних педагогів*: наук.-практ. журн. Сер. Корекційна педагогіка. 2011. № 1. С. 26-31.
66. Татьянчикова І. В. Основні чинники соціалізації дитини з інтелектуальними вадами. *Збірник наук. праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* 2012. Вип. XIX. Ч. 2. С. 196-204.
67. Татьянчикова І. В. Роль спеціального навчального закладу у формуванні особистості учнів з інтелектуальними вадами в процесі їхньої соціалізації. *Освіта та наука в умовах глобальних викликів*: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 7-9 червня 2012 р. Сімферополь : Крим. ін-т бізнесу, 2012. С. 134-138.
68. Татьянчикова І. В. Формування в учнів з інтелектуальними вадами життєвих компетентностей в процесі їхньої соціалізації : монографія [2-ге вид., перероб. і доп.]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. 211 с.
69. Татьянчикова І. В. Соціалізація особистості у схемах. Слов'янськ : Вид-во

Б. І. Маторіна, 2016. 53 с.

70. Татьянчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381 с.
71. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457 с.
72. Хохліна О. П. Забезпечення соціалізації дитини як мета діяльності спеціального освітнього закладу. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук.-метод. зб. Київ : Наук. світ, 2009. Вип. 11. С. 287-291.
73. Хохліна О. П. Теоретичні аспекти проблеми психолого-педагогічного забезпечення соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку у контексті особистісного підходу. *Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура*: матеріали Всеукр. конф., 22 лютого 2011 р., м. Київ. Київ : [б.в.], 2011. С. 260-268.
74. Хохліна О. П. Основи спеціальної психології: курс лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 104 с.
75. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини. *Збірник наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Ссоціально-педагогічна*. 2012. Вип. ХХ. Ч. 1. С.257-265.

ДОДАТКИ

Додаток А

Дидактичні ігри

«Сім’я»

Мета: формувати у дітей уявлення про колективне ведення господарства, сімейного бюджету, про сімейні взаємини, спільне дозвілля, виховувати доброзичливе, турботливе ставлення до членів сім’ї, інтерес до їх діяльності.

Обладнання: іграшки, які необхідні для гри в сім’ю: ляльки, меблі, посуд, дитячі речі тощо.

Хід гри: вихователь пропонує дітям «пограти в сім’ю». Ролі розподіляються за бажанням. У бабусі день народження. Усі члени сім’ї клопочуться про влаштування свята. Одні члени сім’ї закуповують продукти, інші – готують святковий обід, сервірують стіл, треті – готують розважальну програму. В ході гри потрібно спостерігати за взаємовідносинами між членами сім’ї, вчасно їм допомагати.

«У кафе»

Мета: навчити дітей культурі поведінки в громадських місцях; вчити вмінню виконувати обов’язки кухаря, офіціанта.

Обладнання: іграшка-Буратіно, необхідне для кафе обладнання (меблі, посуд тощо), іграшки-ляльки, імітація грошей.

Хід гри: у гості до дітей приходить Буратіно. Він знайомиться з усіма дітьми, з іншими ляльками-іграшками. Буратіно вирішує запросити своїх нових друзів у кафе, щоб пригостити їх морозивом. Усі відправляються в кафе. Там їх обслуговують офіціанти. Діти навчаються правильно поводити себе в кафе, робити замовлення, дякують за обслуговування.

«Школа»

Мета: уточнити знання дітей про школу, правила поведінки і навчання, функції вчителя, обов'язки школярів; виховувати у дітей бажання навчатися у школі, повагу до праці вчителя, позитивне ставлення до однолітків; розширити словниковий запас дітей: «шкільне приладдя», «портфель», «пенал», «учень», «урок» тощо.

Обладнання: шкільні приналежності: ручка, зошит, щоденник, олівець, абетка, цифри, дошка, крейда, указка тощо.

Хід гри: вихователь пропонує дітям пограти в школу. Проводиться бесіда про те, навіщо потрібна школа, хто там працює, що роблять учні. За бажанням дітей вибирається вчитель. Інші діти – учні. Вчитель задає учням завдання, вони самостійно і старанно його виконують. На іншому уроці – другий вчитель. Діти займаються на різних уроках: математики, рідної мови, фізкультури, співу та ін.

«Вітер дме на того…»

Мета: розвивати у дітей уміння виділяти індивідуальні особливості однолітків.

Хід гри: діти стоять у колі. Ведучий, починаючи гру, вимовляє слова: «Вітер дме на того…» Продовження фрази може бути таким:

– У кого світле волосся.

– Хто в червоному одязі.

– Хто любить сміятися.

– Хто високого зросту і т. ін.

Після фрази всі, у кого є такі якості, повинні зібратися в одному місці. У цій грі ведучими повинні бути різні діти.

«Вузол дружби»

Мета: сприяти згуртуванню колективу.

Хід гри: ведучий пропонує дітям сісти у коло. Простягає свої руки в центр

кола. Діти кладуть свої долоні на долоню вихователя так, щоб вийшло міцний потиск, тобто «вузол дружби». «Давайте скажемо один одному, як один одного ми поважаємо і любимо».

«Чарівні картинки»

Мета: виховання у дітей звички оцінювати свій внесок у колективну роботу.

Хід гри: діти діляться на підгрупи. Кожна група сідає навколо свого столу. На столах аркуші паперу А 3, набори кольорових олівців та фломастерів.

«Зараз ми з вами спробуємо намалювати велику сім'ю. Малювати будемо наступним чином. Я назву члена сім'ї та включу музику. А ви повинні будете намалювати цю людину за той час, поки вона звучить. Коли музика припиниться, кожен з вас передає свій лист сусіду, який сидить поруч. Після я назву наступного члена сім'ї, і гра продовжиться. Кожен може використовувати тільки один колір».

Після цього організовуються «оглядини». Колективи найвдаліших робіт заохочуються. Кожен автор повідомляє про свій внесок у загальну справу.